

Konvensiyanın 2-ci maddəsi¹:

Yaşamaq hüququ

¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi: Şərhlər və normativ aktlar. Hüquq Maarifçiliyi Cəmiyyəti. Bakı 2006. kitabından çıxarış

Giriş:

Konvensiyanın 2-ci maddəsində aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

«1. Hər kəsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur. Heç kəs qanunla ölümü cəzası nəzərdə tutulmuş cinayət törətməyə görə, məhkəmə tərəfindən çıxarılmış belə hökmün icrasından başqa həyatından məhrum edilə bilməz.

2. Həyatdan məhrum etmə, güc tətbiqində mütləq zərurətin nəticəsi olduqda hu maddənin pozulması kimi nəzərdən keçirilmir:

- a) istənilən şəxsin hüquqa zidd zorakılıqdan qorunması üçün;
- b) qanuni həbsi həyata keçirmək və ya qanuni əsaslarla həbsdə olan şəxsin qaçmasının qarşısını almaq üçün;
- c) qanuna müvafiq olaraq çevriliş və ya qiyamın yatırılması üçün».

1.1. Yaşamaq hüququnu qorumaq öhdəliyinin mənası və əhəmiyyəti

Yaşamaq hüququ insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə istənilən sistemdə ən mühüm hüquqdur. 2-ci maddə Konvensiyanın əsas müddəalarından biri sayılır. 3-cü maddə (işgəncənin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qadağan olunması) ilə birlikdə, o, Avropa Şurasını təşkil edən demokratik cəmiyyətlərin əsas dəyərlərindən birini əks etdirir (*Çakıa Türkiyəyə qarşı*, 1999) Bu hüququn mühümlüyü Konvensiyanın mətnində belə bir fakt vasitəsilə vurğulanır ki, o, müharibə və ya digər fəvqəladə hallarda əməl olunmasından geri çəkilməyə yol verilməyən dörd hüquqdan biridir; yalnız qanuni müharibə əməliyyatları nəticəsində ölüm halları (Konvensiyanın 15-ci maddəsi) istisnadır (*Makkann və buşqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1995).

2-ci maddənin tarixi sələfi İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 3-cü maddəsidir; həmin maddədə kifayət qədər yığcam şəkildə deyilir ki, «hər bir insan yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir». Nə Ümumi Bəyannamədə, nə də İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyada ölüm cəzasının ləğvinə dair müddəa var.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt ölüm cəzasının məcburi qaydada ləğvini nəzərdə tutmasa da, Paktın 6-cı maddəsində bu cür hökmün çıxarılmasına qoyulan bir sıra məhdudiyyətlər; məsələn, yaşı 18-dən az olan şəxslərə ölüm hökmü çıxarmağı qadağan edən və hamilə qadınlar barəsində bu cür hökmləri icra etməyi qadağan edən məhdudiyyətlər yer alıb. 6-cı maddənin 2-ci bəndini ölüm cəzasının tətbiqini qadağan etmə kimi şərh etmək olar, çünki orada «ölüm cəzasını ləğv etməyən ölkələrdə» sözlərindən istifadə olunur. Lakin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci Fakultativ Protokolunda və Konvensiyanın 6 sayılı Protokolunda artıq bu cür müddəa vardır. Paktın 2-ci Protokolu 11 iyul 1991-ci ildə, Konvensiyanın 6 sayılı Protokolu isə bundan 6 il əvvəl - 1 mart 1985-ci ildə qüvvəyə minib. Beləliklə, bu Protokol beynəlxalq hüquqda ilk sənəddir ki, ölüm cəzasının ləğvini hüquqi öhdəliyə çevirdi.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6-cı maddəsi Konvensiyanın 2-ci maddəsinə nisbətən daha ətraflı tərtib edilib. Hətta Pakta əsasən yaşamaq hüququnun daha dəqiq anlayışı verilsə də, İnsan Hüquqları Komitəsi onu xeyli geniş şərh edir.

1982-ci tarixli ümumi şərhə Komitə qeyd edib ki, yaşamaq hüququnun müdafiəsi dövlətlərin həyatın mühafizəsi üzrə qəti tədbirlər görməsini - məsələn, uşaq ölümünün azaldılmasını, aclığın və epidemiyaların ləğvini - tələb edir. İki il sonra Komitə daha da irəliyə gedərək qeyd etdi ki, kütləvi qırğın silahı yaşamaq hüququna ən böyük təhlükələrdən biridir və bunları bildirdi: «nüvə silahının istehsalını, sınağını, saxlanmasını, çoxaldılmasını və tətbiqini qadağan etmək və bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi tanımaq lazımdır». Lakin bu, Paktın şərhini deyildi, tövsiyə idi.

Bu cür qeydlər Konvensiyanın 2-ci maddəsinin çərçivəsindən xeyli kənara çıxır; həmin maddə nə həyatın keyfiyyətini, nə də onun özünü müdafiə edir. O, yaşamaq hüququnu müdafiə edir. Bu baxımdan Konvensiyanın məsələnin mahiyyətinə toxunan digər maddələri kimi 2-ci maddəsi də ayrı-ayrı şəxslərin yox, dövlətin hərəkətlərindən bilavasitə müdafiəni nəzərdə tutur.

2-ci maddənin əsas məqsədi fərdləri qanunsuz həyatdan məhrum edilmədən qorumaqdır. Yaşamaq hüququ heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan hər kəsin malik olduğu hüquqdur. (*Bax: İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 14-cü maddəsinə*). 2-ci maddənin 1-ci bəndinin mətni pozitiv, neqativ və prosedural öhdəliklərini ehtiva edir. Neqativ öhdəlik tələb edir ki, dövlətlər insanı həyatdan qanunsuz məhrum etməkdən çəkinsinlər. Pozitiv öhdəliklər belə bir tələblə bağlıdır ki, dövlətlər yurisdiksiyaları altında olan şəxslərin həyatlarını qorumaq üçün pozitiv tədbirlər görsünlər. Prosedural öhdəliyi (onu həm də pozitiv öhdəlik kimi təsvir etmək olar) istər dövlət nümayəndəsi, istərsə də özəl şəxs tərəfindən güc tətbiqi nəticəsində insanın öldüyü bütün hallarda səmərəli rəsmi araşdırma həyata keçirmək vəzifəsindən ibarətdir.

Bu tələblərə cavab vermək üçün dövlət orqanları digər insanları qanunsuz olaraq öldürmüş şəxsləri cəzalandırmaq üçün müvafiq tədbirlər görməlidirlər; yaşamaq hüququ qanunsuz adam öldürmə hərəkətlərinin cəzasız qalması ilə bir araya sığmır. Bunların həyata keçirilməsi üçün dövlət təkcə şikayət etmək imkanının və araşdırma prosedurunun çatımlı olmasını yox, həm də səmərəli cinayət mühakimə icraatı sisteminin mövcudluğunu təmin etməlidir.

Yaşamaq hüququ ölmək hüququnu ehtiva edən hüquq kimi başa düşülməməli-dir. (*Pritli Birləşmiş Krallığa qarşı, 2002; bax: 2.4.3-cü və 7.2.4.3-cü bəndlərə*.)

2-ci maddədə yer alan hüququn mühümlüynə baxmayaraq, həyatın başladığı, yaxud həqiqətən başa çatdığı an barəsində Konvensiya susur.²² Bunlar rüşeymin (ana bətnində olan dölün) hüquqları ilə bağlı, eləcə də, məsələn, koma vəziyyətində olan və həyatı təmin edən avadanlıqların vasitəsilə sağ qalmaqda davam edən şəxslərin hüquqları ilə bağlı mühüm məsələlərdir. .

Qeyd etmək maraqlıdır ki, yaşamaq hüququnun mühümlüynə baxmayaraq, 2-ci maddənin pozulduğu iddia edilən ilk iş Məhkəmə yalnız 1995-ci ildə baxıb. Müvafiq surətdə, bu hüquq barəsində Məhkəmənin yurisdiksiyası son dövrlərə aiddir. Yaşamaq hüququna aid bir çox məsələlərin araşdırılmasına hələ ehtiyac var və presedent yarada biləcək məhkəmə prosesləri üçün imkanlar hələ açıq qalır. Bununla belə, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası ayrı-ayrı hallarda yaşamaq hüququnun müxtəlif aspektləri barədə qərarlar qəbul etmişdi.

1.2. Yaşamaq hüququnun tətbiq edilmə hüdudları

Yaşamaq hüququndan irəli gələn öhdəliklərin hüdudlarına aid presedent hüququ ötən yeddi ildə sürətlə inkişaf edib. Bu müddətdə Məhkəmə yaşamaq hüququnun pozulduğu iddia edilən əllidən artıq iş barəsində qərarlar qəbul edib. İddiaların çoxu dövlət nümayəndələri tərəfindən ölümlə nəticələnmiş güc tətbiqinə aid idi, lakin digər iddialara aşağıdakılarla bağlı arqumentlər daxil idi:

- ölmək hüququ;
- ətraf mühitə vurulan ziyandan qorunmaq hüququ;
- müəyyən səviyyədə tibbi yardım almaq hüququ;
- hələ dünyaya gəlməyən uşaqların hüquqları;
- digər şəxslərdən qorunmaq hüququ;
- həbsdə olarkən ölüm halları;
- itkin düşmə (yoxa çıxma).

Ölmüş şəxsin arvadı (əri), uşaqları və digər yaxın qohumları Konvensiya əsa-sında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qarşısında iddia irəli sürmək hüququna malikdirlər; hər bir belə qohum, qurbanın nümayəndəsi qismində hərəkət etmək-dən daha çox, hadisənin şəxsən onun özünə (qohumun özünə - *red.*) təsir göstər-diyini sübuta yetirməlidir. Məhkəmə təsdiq edib ki, yaşamaq hüququnun pozun-tusuna qarşı iddialar yalnız həyatı itirmiş şəxslərlə bağlı deyil, həm də ölümlə hədələnen şəxslər və adam öldürmə cəhdinə məruz qalanlar tərəfindən də irəli sürülə bilər.

2-ci maddə üzrə Məhkəməyə çıxarılan işlərin çoxu polis və silahlı qüvvələrin üzvləri tərəfindən adam öldürmə hallarına aiddir. Belə işlərdə üç əsas arqument ortaya çıxıb. **Birincisi**, bu işlər belə bir məsələ ilə əlaqədar olan işlərdir ki, qətlər həqiqətən dövlətin məsuliyyəti altında baş veribmi? Bu işlərdə müəyyən etməyə cəhd göstərilir ki, dövlət əqlabətən şübhə yeri qalmadan qətlərə görə məsuliyyət daşıyırmı və bu zaman müvafiq faktlar və sübutlar qiymətləndirilir.

İkincisi, bu işlərdə aydınlaşdırılmalı olan vacib bir məqam var: polis və ya silahlı qüvvələr tərəfindən güc tətbiqi mövcud şəraitdə mütləq zərurətin nəticəsi idimi və buna haqq qazandırmaq olardımı? Bu halda, yalnız ölümlə nəticələnmiş güc tətbiqi məsələsini yox, həm də güc tətbiqinə səbəb olmuş əməliyyatın planlaşdırılması və ona nəzarət edilməsi məsələlərini araşdırmaq lazımdır. **Üçüncüsü**, bunlar elə işlərdir ki, orada qanunsuz öldürülmüş şəxsin ölümünü dövlətin araşdırdığı iddia edilir.

Bir çox işlərdə ərizəçilər bu silsilədən olan hər üç arqumentlə bağlı iddia irəlil sürürlər. Məhkəmə bu arqumentlərdən hər biri, habelə istənilən miqdarda bu cür arqumentlər barədə 2-ci maddənin pozulduğunu aşkar etmək hüququna malikdir.

1.3. Yaşamaq hüququ və yol verilən istisnalar

İnsan hüquqları haqqında müqavilələrin predmeti və məqsədi insanları müdafiə etməkdən ibarət olduğuna görə, 2-ci maddə elə şərh və tətbiq olunmalıdır ki, müqavilənin təmin etdiyi hüquqlar praktiki və səmərəli olsun. Müvafiq surətdə 2-ci maddənin mətnində aydın şəkildə nəzərdə tutulan dörd istisna hal, Konvensiyadakı hüquqlara qoyulan bütün digər məhdudiyyətlər kimi, dar mənada şərh olunmalıdır. İstisnalann dəqiq şəkildə şərh edilməsi yaşamaq hüququnun daha ciddi qorunmasına gətirib çıxarır.

İlkin istisna birinci bənddə nəzərdə tutulur. Bu istisnaya ölüm cəzasını ləğv etməyən dövlətlər barəsində yol verilir. Həmin istisna daha çox tarixi əhəmiyyət daşıyır, belə ki, Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin demək olar ki, hamısı Konvensiyanın 6 saylı Protokolunu ratifikasiya ediblər; həmin Protokol dinc dövrdə ölüm cəzasını ləğv edib. 4 iyun 2003-cü ilədək 45 dövlətdən yalnız dördü (Türkiyə, Ermənistan, Serbiya və Çernoqoriya, habelə Rusiya) bu Protokolu ratifikasiya etməyib. Hazırda 6 saylı Protokolu ratifikasiya etmək Avropa Şurasına üzv olail bütün dövlətlərdən tələb olunan öhdəlikdir. 6 saylı Protokolun 1-ci maddəsini nəticəsi bundan ibarətdir ki, yaşamaq hüququndan istisnaya dinc dövrdə daha yol verilmir. 6 saylı Protokola

bağlı olan istənilən dövlətin hazırkı və ya gələcək qanunları «müharibə dövründə və ya qaçılmaz müharibə təhdidi zamanı törədilmiş əməllərə görə» ölüm cəzasına yol verə bilər (6 sayılı Protokolu 2-ci maddəsi. 13 sayılı Protokolu imzalayan, lakin hələ ratifikasiya etməyən dörd dövlətə gəldikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, **Öcalan Türkiyəyə qarşı** məhkəmə işi (2003) üzrə son dövrdə çıxarılmış qərardan sonra²⁴ onlar daha ölüm cəzası tətbiq etmək hüququna malik deyillər.

İstənilən halda, Konvensiyanın yeni Protokolu olan və ölüm cəzasını ləğv edən 13-cü Protokol qüvvəyə minmək ərəfəsindədir. O, 3 may 2002-ci ildən imfl zalanma və ratifikasiya üçün açıqdır və 4 iyun 2003-cü ilədək 14 ölkə onu ratifikasiya edib, bundan başqa, 27 ölkə onu imzalayıb, lakin hələ ratifikasiya etməyib. 0,1 iyul 2003-cü ildən qüvvəyə minəcək. Protokol qüvvəyə minən kimi onu ratifikasiya etmiş dövlətlər hətta müharibə dövründə də daha ölüm cəzası təyin edə bilməyəcəklər. Qalan istisnalar 2-ci maddənin 2-ci bəndinin (a)-(c) alt bəndlərində nəzərdə tutulan istisnalardır. Bunlardan başqa yaşamaq hüququndan hər hansı istisnaya yol verilmir.

Beləliklə, məsələn, ehtimal olunan terrorçulara və ya separatçı qrupların üzvlərinə onları öldürmək məqsədilə atəş açılmasına dövlətin qanununda və praktiki-kasında icazə verilməsi 2-ci maddəyə zidd olardı. 2-ci maddənin 2-ci bəndində yer almış yaşamaq hüququndan istisnalara yalnız o halda yol verilir ki, hər bir konkret işdə güc tətbiqi «mütləq zərurət» nəticəsi hesab edilsin.

2. POZİTİV ÖHDƏLİKLƏR

2.1. Yaşamaq hüququnu tənzimləyən qanunvericilik bazasını təmin etmək öhdəliyi

2-ci maddədən irəli gələn pozitiv öhdəliklər, yurisdiksiyalarmda olan hər kəs üçün Konvensiyada təsbit edilən hüquq və azadlıqların dövlətlər tərəfindən təmin edilməsi üzrə Konvensiyanın 1-ci maddəsində, habelə daxili məhkəmələr qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinin təqdim edilməsi üzrə Konvensiyanın 13-cü maddəsində yer almış öhdəliklərin əks-sədasıdır.

Beləliklə, dövlətin daxili sistemində yaşamaq hüququnun pozuntularına qarşı hərtərəfli müdafiəni təmin edən müvafiq qanunlar olmalıdır.

2.1.1. Səmərəli cinayət qanunları və prosedurları

Yaşamaq hüququnu qanun əsasında qorumaq öhdəliyi dövlətdən tələb edir ki, şəxsə qarşı zorakılıq cinayətlərinin törədilməsini müəyyən etmək məqsədilə səmərəli cinayət qanunlarını qüvvəyə mindirsin. O, həmçinin tələb edir ki, cinayət qanunları həmin qanunların pozulmasının qarşısının alınması, təqib edilməsi və cəzalandırılması üzrə səmərəli hüquq-mühafizə mexanizmlərinə söykənsin. (*Osman Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1998.) Təcrübədə bu, o deməkdir ki, kifayət qədər təchiz olunmuş hüquq-mühafizə əməkdaşları və məhkəmələr, habelə hüquq pozucularını təqib etmək və cəzalandırmaq üçün səmərəli prosedurlar mövcud olmalıdır.

Daxili qanunlar həm də 2-ci bəndin (a)-(c) alt bəndlərinə əsasən yol verilən qanuni güc tətbiqinin əsaslarını təmin etməlidir. Belə qanunlar «mütləq zərurət» şərtindən asılı olmalıdır. Başqa sözlə, güc tətbiqinin qanuni olması üçün o, təkcə 2-ci bəndin (a)-(c) alt bəndlərində əks olunmuş məqsədlərdən birinə yönəlməməməli, həm də mövcud şəraitdə güc tətbiqində mütləq zərurətin olub-olmadığı qiymətləndirilməlidir. (*Bax*: 4.2.2-ci bəndə («Mütləq zərurət» olduqda gücdən istifadə edilməsi) Lakin dövlət orqanları tərəfindən güc tətbiqini tənzimləyən qanunlar

ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiqi həyata keçirilən zaman dövlət orqanlarına, qətlərə görə immunitetə (cəzasızlığa) bərabər olan həddən artıq geniş hərəkət sərbəstliyi verməməlidir.

Akkoç Türkiyəyə qarşı işdə (2000) ərizəçinin ərinin yaşamaq hüququnun qorunması üçün dövlət orqanları tərəfindən səmərəli tədbirlərin görülməyəcəyinin qiymətləndirilməsi kontekstində Məhkəmə belə bir faktı nəzərə aldı ki, cənub-şərqi Türkiyədə (orada PKK (Kürd İşçi Partiyası - Türkiyədə kürd azlığını təmsil edən və terror aktlarında əli olan separatçı qrup) ilə təhlükəsizlik qüvvələri arasında amansız münaqişə mövcud idi) təhlükəsizlik qüvvələrinin ictimai qaydanı bərqərar etmələ məqsədi güdən çoxlu sayda üzvü vardı. O, həmçinin nəzərə aldı ki, təhlükəsizlik qüvvələri silahlı hücumlara tuş gəlmək kimi çətin vəziyyətlə üzləşmişlər. Məhkəmə bildirdi ki, orada yaşamaq hüququnu qorumaq üçün qüvvədə olan qanunvericilik bazası mövcud olub. Qüvvədə olan və adam öldürməni qadağan edən qanunlar mövcud idi, habelə dövlət prokurorluğunun məhkəmə şöbəsinin nəzarəti altında istintaq funksiyalarını həyata keçirən polis və jandarm vardı. Eləcə də törədilməsində təhlükəsizlik qüvvələrinin əli olduğu iddia edilən qanunsuz hərəkətlər barəsində cinayət hüququnun müddəalarını tətbiq edən məhkəmələr vardı. Lakin həlledici olan bu idi ki, bəzi məsələlərdə cinayət-hüquq sistemi qüsurlu idi, pozuntuların müəyyən şəraitdə dövlət nümayəndələri tərəfindən törədilməslə iddia edildiyi hallarda dövlət prokurorlarının səlahiyyəti aradan qalxırdı;

- həmin səlahiyyət inzibati məhkəmələrə verilirdi, onlar cinayət təqibinə başlamaq və ya başlamamaq barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik idilər;

- müvafiq şuralar valinin sərəncamında olan mülki qulluqçulardan təşkil olunurdu; halbuki onun özü sözügedən təhlükəsizlik qüvvələrinin qarşısında cavabdehlik daşıyırdı;

- həmin şuraların təşəbbüsü ilə başlanan istintaqlar bu işdəki hadisə ilə bağlı olan qurumlarla iyerarxiya əlaqəsinə malik jandarmlar tərəfindən həyata keçirilib.

Həmin faktlar, digərləri ilə birlikdə, Məhkəmənin belə nəticəyə gəlməsinə səbəb oldu ki, Türkiyənin cənub-şərqində cinayət mühakimə icraatının səmərəliliyinə ciddi xələl gətirilib. Bu, təhlükəsizlik qüvvələrinin üzvlərinin öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımamasına şərait yaradıb, bu isə demokratik cəmiyyətdə qanunun aliliyi ilə bir araya sığmır. Göstərilən qüsurlar ərizəçinin ərinin qanunla həyata keçirilməli olan müdafiədən məhrum edib.

2.1.2. Qanunsuz adam öldürməyə görə dövlətin məsuliyyətini müəyyən etmə üçün tələb olunan sübut etmə yükü və standartı

2-ci maddə qanunsuz həyatdan məhrum edilməyə qarşı müdafiə üçün nəzərdə tutulub. Dövlətin bir və ya daha artıq nümayəndəsi qanunsuz adam öldürübsə, o halda dövlət 2-ci maddəni pozur.

Çox vaxt dövlətin məsuliyyətini sübuta yetirmək çətin olur. Buna görə də, Məhkəmə çox zaman sözügedən ölümdə dövlət orqanlarının məsuliyyət daşması barədə təqdim olunan sübutlara inandığına görə yox, ya qətləndən qabaq fərdin yetərli müdafiəsinin təmin edilməməsi, ya da ki, onun ölümünə dair adekvat istintaqın aparılmaması səbəbindən 2-ci maddənin pozulduğunu müəyyən edib.

Məhkəmə daim bəyan edib ki, fərdin qətlində dövlətin məsuliyyət daşdığına müəyyən edilməsi üçün tələb olunan sübut etmə standartı «ağlabatan şübhə yerinin qalmamasından» ibarətdir. (Orxan Türkiyəyə qarşı, 2002) Məhkəmə həmçinin bəyan edib ki:

«Tələb olunan sübut etmə standartına nail olunması kifayət qədər güclü, aydın və bir-biri ilə uzlaşan nəticələrdən və ya təkzibedilməz ehtimallardan irəli gələ bilər» (Bax: Tanrıqulu Türkiyəyə qarşı, 1999, 97-ci bənd (bax: 7.2.1.1-ci bənd).)

Lakin bu nəticələrin və ya təkzibedilməz ehtimalların sübutedici əhəmiyyəti konkret işin hallarının işığında və həmin hallardan irəli gələn ittihamın ağırlığının və xarakterinin işığında qiymətləndirilməlidir.

Yaşa Türkiyəyə qarşı işdə (1998) Türkiyənin cənub-şərqində qəzet köşkündə işləyən ərizəçinin əmisi ölümə hədələyirdi; bir dəfə ona atəş açılmış və o, ciddi yara almışdı, başqa bir halda isə ona sərrast atəş açılmış və o, ölmüşdü. Bu hücumlar kürd meyilli qəzetləri yayan şəxslərə qarşı davamlı kampaniyanın aparıldığı vaxtda baş vennişdi. Komissiya ağılabatan şübhə yeri qalmadan təhlükəsizlik qüvvələrinin və ya polisin iştirakını sübuta yetirən heç nə tapmadı. Məhkəməyə baş nazirin məruzəsindən ibarət yeni sübut təqdim edildi; məruzədə Türkiyənin cənub-şərqindəki qətlər silsiləsi təhlil olunurdu. Bu, nə məhkəmə araşdırması, nə də rəsmi istintaq hesabatı idi və orada ərizəçinin əmisinin ölümü ilə bağlı olan hallar konkret təhlil edilmirdi. Məruzədə iddia edilirdi ki, dövlət orqanları bölgədə genişmiqyaslı qətlərdən xəbərdar idilər və bildirilirdi ki, onların çoxuna görə təhlükəsizlik qüvvələri məsuliyyət daşıyırlar. Məhkəmə qərara aldı ki, məruzə ciddi narahatlıq üçün zəmin yaratsa da, hücumlarda iştirakı güman edilən təqsir-karların bu işdə kifayət qədər dəqiqliklə müəyyən olunduğunu düşünməyə imkan verən materiallar orada yoxdur.

Ekinçi Türkiyəyə qarşı işdə (2000) qurban keçmişdə PKK-nın tərəfdarı olmuş kürdmənşəli vəkil idi. Bir gecə o, işdən evə qayıtmadı və sonradan yol kənarında ölmüş vəziyyətdə tapıldı; onun bədəni güllələrlə deşik-deşik edilmişdi. Məhkəmə qeyd etdi ki, işdə ərizəçinin hədələnməsi, yaxud həyatının təhlükədə olduğundan xəbərdar olması barədə heç bir sübut yoxdur. Onun ölümünün heç bir hal şahidi yoxdur və məhkəmə sübutlarında göstərilir ki, güllələr bir silahdan atılıb, lakin ekspert iddia edirdi ki, həmin güllələr öncə bu laboratoriyada tədqiq edilmiş güllələrə bənzəmir. Məhkəmə qurbanın ölümü ilə bağlı istintaqın dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyini qeyd etsə də, 1 ay əvvəl oxşar şəraitdə öldürülmüş müştərilərindən birinin qətli ilə qurbanın qətli arasında mümkün əlaqənin dövk orqanların araşdırmamasından narahat olduğunu bildirdi. Dərc olunmuş rəsmi məlumatda deyilirdi ki, vəkili dövlət nümayəndələrinin qətlə yetirdiyini göstərə ciddi xüsusatlar var. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, qurbanın dövlət nümayəndələri tərəfindən öldürülməsi ehtimalı mövcud olsa da, bu, qurbanın ölümündə dövlət lətin əlinin olduğunu ağılabatan şübhə yeri qalmadan sübuta yetirmək üçün kifayət edən sübut deyil.

Sübut etmə standartına riayət edilib-edilmədiyini müəyyən edərkən Məhkəmə; bildirdi ki, sübutlar əldə edilərkən üzv dövlətlərin necə davranması nəzərə alınmalıdır. Lakin tələb olunan standartda riayət edilməsi dövlətin Məhkəmə ilə əməkdaşlıq etmədiyini hallarda çətinləşə bilər.

Tanrıqulu Türkiyəyə qarşı işdə (1999) hal şahidi olan qurbanın arvadının ifadəsi vardı; ifadədə iddia edilirdi ki, qurbanın dövlət nümayəndələri öldürüblər Ərizəçi qətlin birbaşa şahidi olmasa da, hadisə yerinə güllə səslərini eşitdikdən sonra gəlmişdi. O, bildirdi ki, yaxınlıqda təhlükəsizlik qüvvələrinin 8 üzvü vardı və o, təqsirkarların təqib olunması üçün onlara müraciət etdi, lakin onlar heç nə etmədilər.

Komissiya bəyan etdi ki, şahidin ifadəsi hadisənin mənzərəsini elə səviyyədə canlandırmağa imkan vermir ki, qurbanın ya təhlükəsizlik qüvvələrinin səkkiz üzvündən biri tərəfindən ya da onların buna şərait yaratması ucbatından öldürülməsə barədə qərar təsdiq etmək mümkün olsun; bu, sırf ehtimal xarakterli məsələ olardı.

Məhkəmə öz növbəsində qeyd etdi ki, dövlətin iddianı rədd etmək üçün heç bir sübut təqdim etmədiyinə və ölümün səbəblərinin araşdırılmasına aid bütün sənədləri təqdim etməməklə faktiki olaraq Məhkəmə ilə əməkdaşlıqdan imtina etməsinə baxmayaraq, qurbanın dövlətin məsuliyyətinə səbəb olan şəraitdə öldürülməsi barədə nəticə çıxarmaq üçün kifayət qədər sübut yoxdur.

Sözügedən hadisələr barədə dövlət orqanları bütünlüklə və ya əsasən məlu-matlı olduqda (məsələn, dövlət orqanlarının nəzarəti altında həbsdə olan şəxslərin xəsarət alması və ya ölməsi hallarında) bu cür faktlarla bağlı ciddi ehtimallar meydana çıxır. Belə hallarda hesab etmək olar ki, qanəedici və inandırıcı izahatı təmin etmək üzrə sübutetmə yükü dövlət orqanlarının üzərinə düşür. *Bax: Salman Türkiyəyə qarşı, 2000; Çakıcı Türkiyəyə qarşı, 1999*

Orxan Türkiyəyə qarşı işdə (2002) cavabdeh Hökumət qanəedici izahat vermədən onda olan məlumatları təqdim etməmişdi. Məhkəmə bildirdi ki:

«Bu, təkcə ərizəçinin iddialarının əsaslı olduğu barədə məntiqi nəticə çıxarılmasına səbəb olmadı, həm də Konvensiyanın 38-ci maddəsinin 1(a) bəndi üzrə öhdəliklərinə cavabdeh dövlətin nə dərəcədə riayət etməsi məsələsinə mənfi təsir göstərdi. Eyni sözlər dövlət tərəflindən məlumatların təqdim edilməsində gecikdirmələrə də aiddir; bu, iş üzrə faktların müəyyən edilməsinə xələl gətirir».

Həbsə alınan əxslər əlverişsiz vəziyyətdədirlər və dövlət orqanları onları qorumaq öhdəliyini daşıyırlar. Həbsə alınarkən sağlam vəziyyətdə olan şəxsin sonradan öldüyü məlum olduqda, ölümə səbəb olmuş hadisələr barədə dövlət orqanlarının inandırıcı izahat verməsi tələb olunur. Belə izahatın verilməməsi o deməkdir ki, dövlət orqanları ölümə görə məsuliyyət daşıyırlar. (*Angelova Bolqarıstana qarşı, 2002*). Şəxs həbsdə saxlanarkən öldükdə, faktlara əsaslanan ciddi ehtimallar meydana çıxır.

Salman Türkiyəyə qarşı işdə (2000) qurban sağlam vəziyyətdə həbsə alınmışdı, onda heç bir xəsarət və ya xəstəlik yox idi. Sonradan o, həbsdə öldü. Salmanın bədənində aşkar edilmiş çoxlu xəsarətlər barəsində heç bir inandırıcı izahat verilmədi. Belə olan halda Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, 2-ci maddəni pozan dövlət həmin ölümə görə məsuliyyət daşıyır.

Angelova Bolqarıstana qarşı işdə (2002) polis əməkdaşı tərəfindən küçədə təqib edildikdən sonra polis məntəqəsinə gətirilmiş qurban orada bir neçə saat həbsdə saxlandıqdan sonra ölmüşdü. Buna görə də, Məhkəmə qərara aldı ki, onun ölümünə dair inandırıcı izahat təqdim etmək vəzifəsi dövlət orqanlarının üzərinə düşür. Dövlət orqanları bir-birinə zidd olan iki tibbi arayışa istinad etdilər; **onlardan** birincisi təxminən qurbanın həbs edildiyi vaxtda aparılmış bədəninin yinəsinə, ikincisi isə yalnız qurbanın xəsarətlərinin fotosəkillərinə əsaslanırdı. Digər amillər də məsələn, həkimin qurbanı müayinə etməsinin polis tərəfindən yubadılması, polisin qurban barədə yalan söyləyərək onun kimliyi müəyyən edilməyən şəxs olduğunu iddia etməsi faktı da (halbuki qurbanı polisdə çox yaxşı tanıyırdılar) - nəzərə alındı. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, qurbanın ölümünün səbəbi barədə Hökumətin izahatı inandırıcı deyil. Müvafiq surətdə, o, bu işdə **2-ci** maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

Aktaş Türkiyəyə qarşı işdə (2003) qurban 18 noyabr 1990-cı ildə həbs edilmiş və 25 noyabr 1990-cı ildə həbsxanada ölmüşdü. O, həbsə alınarkən sağlam vəziyyətdə idi; həbsindən 1 gün sonra qardaşlarından biri ona baş çəkmişdi və o, sağlam görünürdü. Meyitin müayinəsi iri qançırları və ləkələri üzə çıxardı.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ən azı qançırların bəzilərini hətta təsadüfi müqahidəçi görə bilərdi. Buna görə də, belə nəticəyə gəlmək üçün əsaslar var idi ki, xəsarət qurbanın həbsindən qabaq yetirilməmişdi, halbuki Hökumət məhz bunun əksini iddia edirdi. Məhkəmə razılaşdı ki, tibbi ekspertlərin keçmiş Komissiya tərəfindən dinlənilmiş ifadələri qurbanın məruz qaldığı xəsarətlər asılma, boğulma və ya sinəyə ağır təzyiq etmə yolu ilə mexaniki asfiksiyaya (boğulmaya - **red.**) uyğun idi. Daha sonra Məhkəmə aşağıdakıları qeyd etdi: qurbanın nə vaxt ölməsi dəqiq məlum deyildi; onun ölümü barədə heç bir xəstəxana arayışı yox idi; habelə Hökumət onun ölümünü təsdiq etmək üçün həkim dəvət etməmişdi. Məhkəmə bu faktlardan belə nəticəyə gəldi ki, qurban xəstəxanaya çatdırılan zaman ölüb. Buna görə də, o, belə bir faktı ağlabatan şübhə yeri qalmadan

sübuta yetirilmiş hesab etdi ki, qurban jandarmeriyanın əlində olarkən zorakılığın tətbiqi nəticəsində ölüb və həmin zorakılıq ölümün birbaşa səbəbidir; müvafiq surətdə, bu məsələdə 2-ci maddənin pozuntusu baş verib.

Dövlət Məhkəmənin ondan tələb etdiyi materialı təqdim etməkdən tutarlı əsas olmadan imtina etdikdə müvafiq nəticələr çıxarıla bilər. (*Orxan Türkiyəyə qarşı*, 2002). Bu prinsipin tətbiqi daxili məhkəmələrdə 2-ci maddə ilə bağlı məsələlərə aid olan proseslərə də şamil olunmalıdır. Şəxsin həbs edildiyi, lakin sonradan yoxa çıxdığı hallarda Məhkəmə qərara aldı ki, əgər məhbusun cəsədi ortada yoxdursa, onun taleyi barədə dövlətin hesabat verə bilməməsi 2-ci maddənin pozulması hesab oluna bilər, lakin bu, işin hallarından asılıdır. (*Taş Türkiyəyə qarşı*, 2000). Konkret elementlərə əsaslanan kifayət qədər dolaylı sübutlar mövcud olmalıdır ki, zəruri sübut etmə standartına uyğun olaraq, həmin sübutlardan məhbusun həbsxanada ölməsi ehtimalı barədə nəticə çıxarmaq mümkün olsun. Şəxsin həbsxanaya salındığı andan sonra nə qədər vaxt keçməsi həlledici olmasa da, işə aid nəzərə alınmaq olan amildir. Həbs edilmiş şəxs barəsində xəbərlər nə qədər uzun müddət ərzində yoxdursa, onun ölmə ehtimalı bir o qədər çoxdur. Müvafiq zaman kəsimi şəxsin ölmə ehtimalı barədə nəticə çıxarmazdan əvvəl dolaylı sübutların digər elementlərinin çəkisinə təsir göstərə bilər. Bundan əlavə, həm də işin ümumi halları (məsələn, işgəncələrin adi hal aldığı bölgədə şəxsin həbsdə saxlanması) da nəzərə alınmalıdır. Lakin ərizəçinin ölmə ehtimalı barədə iddianı təsdiq edən ən azı bir neçə sübut olmalıdır.

Kurt Türkiyəyə qarşı işdə (1998) Məhkəmə 2-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etmədi; bu işdə qurbanı son dəfə onun anası iş üzrə qərar çıxarılandıqdan 4 il yarım öncə kənddəki evin həyatında əsgərlərin əhatəsində görmüşdü; onun sonrakı yeri və ya taleyi barədə heç bir məlumat yox idi. Məhkəmə bildirdi ki, onun vəzifəsi konkret sübutun olub-olmadığını müəyyən etməkdir ki, həmin sübut ərizəçinin oğlunun ağlabatan şübhə yeri qalmadan ya kənddə həbsdə olarkən, ya da hər hansı sonrakı mərhələdə dövlət orqanları tərəfindən öldürüldüyü barədə onun nəticə çıxarmasına imkan versin. Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin işi bütünlüklə ehtimallara əsaslanıb (həmin ehtimallar itkin düşmə hallanna qarşı rəsmi orqanlar tərəfindən dözümlülük praktikasına dair iddialar barədə daha ümumi analizlə təsdiq edilən ibtidai həbs şəraitindən irəli gəlir) və cavabdeh dövlətdə məhbuslara qarşı pis rəftarla və onların məhkəmədən kənar qətləri ilə əlaqələndirilib. Məh- I kəmə bildirdi ki, bu arqumentlər özlüyündə ərizəçinin oğlunun həqiqətən həbsxanada ölməsinə dair daha inandırıcı əlamətlərin yoxluğunu kompensasiya etmək üçün kifayət deyil.

Orxan Türkiyəyə qarşı işdə (2002) qurbanları son dəfə 8 il öncə dövlət orqanları tərəfindən naməlum həbs yerinə aparılarkən görmüşdülər.

Məhkəmə bu işi bir neçə səbəbə görə *Kurt Türkiyəyə qarşı* işdən fərqləndirdi. Həmin işdən fərqli olaraq, burada Orxanların (söhbət ərizəçinin qardaşları Səlim Orxanla Həsən Orxandan və oğlu Cəzayir Orxandan gedir - *red.*) dövlət orqanları tərəfindən axtarılmasına dair sübutlar vardı. Onların həbsi zamanı (1994) Türkiyənin cənub-şərqindəki vəziyyətin ümumi konteksti baxımından Məhkəmə qərara aldı ki, «heç bir vəchlə istisna etmək olmaz ki, belə şəxslərin məxfi qaydada həbsi həyat üçün təhlükəli ola bilərdi». O, qeyd etdi ki, *Kurtun işindən* fərqli olaraq (Kurtu son dəfə öz kəndində əsgərlərin əhatəsində görmüşdülər), Orxanları son dəfə dövlət orqanları tərəfindən naməlum həbs yerinə aparılarkən görmüşdülər; onlar Orxanın ölümünə görə dövlətin məsuliyyət daşdığı iddia edirdilər. Məhkəmə qeyd etdi ki, nə qədər ki təhlükəsizlik qüvvələrinin öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşmadığına yol verilir və buna şərait yaradır,

həmin müddətdə cənub-şərqdə cinayət-hüquqi müdafiənin səmərəliliyinə xələl gətirən qüsurlar mövcuddur. Məsuliyyətin olmaması bu işdə xüsusilə qeyd olundu; bunu belə bir sübut təsdiq edir ki, hərbiçilərin əməliyyatla bağlı fəaliyyəti barədə jandarmların məlumatı az idi və onlar hərbiçilərin və onlar bu fəaliyyətin üzərində heç bir nəzarət həyata keçinməmişlər. Müvafiq surətdə, 2-ci maddəni pozmuş cavabdeh dövlət onların ölümünə görə məsuliyyət daşıyırdı.

Çakıcı Türkiyəyə qarşı işdə (1990) ərizəçinin fikrincə, qurban həbs edilmiş və sonradan yoxa çıxmışdı. Dövlət iddia etdi ki, qurban həbsə alınmayıb. Daha sonra o, iddia etdi ki, qurban Türkiyənin cənub-şərqində təhlükəsizlik qüvvələri ilə terrorçular arasındakı toqquşma zamanı öldürülüb və bildirdi ki, onun cəsədindən şəxsiyyət vəsiqəsi tapılıb. Məhkəmə qeyd etdi ki, dövlət öldürülmüş terrorçunun cəsədindən qurbanın şəxsiyyət vəsiqəsinin tapılması barədə heç bir rəsmi məlumat verməyib. Cəsədin tapınması və ya dəfni barədə Komissiyaya heç bir sübut təqdim edilməyib. Komissiya faktları müəyyən etmək vəzifəsini həyata keçirərək, müəyyən etdi ki, qurbanın həbsə alındığını təsdiq edən şahidlərinin etibarlı və inandırıcı ifadələri vardı. Sözügedən müddətə aid həbs protokolları olduqca şübhəli idi və həmin vaxt həbsə alınan şəxslər barədə dəqiq və ya hərtərəfli qeydləri əks etdirmirdi. 16-17 gün ərzində qurbanla eyni otaqda saxlanmış məhbusdan ifadə alındı. Həmin şahid qurbanın pis vəziyyətdə olması və paltarlarında qurumuş qan ləkələrinin olması faktını təsdiq etdi və bildirdi ki, o, zorakılığa məruz qalmışdı. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, qurban məxfi qaydada həbsə və pis rəftara məruz qalıb. Daha sonra o, qərara aldı ki, öldürülmüş terrorçunun cəsədindən qurbanın şəxsiyyət vəsiqəsinin tapılması barədə dövlətin iddiasından «olduqca ciddi nəticələr» çıxarmaq olar. O, bu nəticəyə gəldi ki, qurbanın təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən tutularaq həbs edildikdən sonra ölməsini ağlabatan şübhə yeri qalmadan konkret elementlərinə əsaslanan kifayət qədər dolaylı sübutlar təsdiq edir. Qurbanın məxfi qaydada həbs edildikdən sonra ölməsi ehtimal edildiyinə görə, 2-ci maddəni pozmuş dövlət onun ölümünə görə məsuliyyət daşıyır.

Taş Türkiyəyə qarşı işdə (2000) qurbanın həbs edilməsinə və dizindəki güllə yarasının müalicəsi üçün hərbi xəstəxanaya aparılmasına dair sübut vardı. Sonra o, başqa xəstəxanaya köçürüldü, onun xəstəxanaya qəbul olunmasının tarixi qeydə alınsa da, saati qeyd olunmamışdı. Xəstəxananın qeydiyyat kitabında qurbanın aldığı müalicə barədə heç bir təfəsilat yox idi, hərçənd ki, ona qulluq etmiş həkim həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan müalicənin növü barədə Komissiyaya ifadə vermişdi. O, qurbanı xəstəxanaya stasionar xəstə kimi qəbul etmədiyini bildirdi. Bununla belə, o, bir həftədən, yaxud 10 gündən sonra qurbanın vəziyyətini yoxlayacağına ümid edirdi. Qurbanın hər hansı əlavə müalicə alması barədə heç bir sübut yox idi. Bundan başqa, həbs edilənlərin qeydiyyat kitabında hər hansı sonra qeyd yox idi. Cavabdeh hökumət tərəfindən təyin edilmiş qurbanı dindirən məmurlar iddia edirdilər ki, qurban xəstəxanada yatarkən, yaxud təcridxananın lazaretində olarkən onu dindiriblər. Qurbanın lazaretdə dindirilməsinə dair heç bir qeyd yox idi. Hər biri 15 gündən ibarət olan 2 həbs müddəti dövlət ittihamçısı tərəfindən təyin edilmişdi. Oğlunun (qurbanın) həbsindən 1 ay sonra ərizəçiyə demişdilər ki, o, təhlükəsizlik qüvvələrinin dağlarda keçirdiyi əməliyyat zamanı onların təqibindən qaçmağa çalışmışdı.

Məhkəmə bu izahatı etibar edilə bilən izahat hesab etmədi, çünki o, hər hansı inandırıcı sübutla əsaslandırılmırdı. Müvafiq surətdə, Məhkəmə qurbanın harada həbsdə saxlandığı və onun başına nə iş gəldiyi barədə hər hansı sübutedici sənədin olmamasından çox ciddi nəticələr çıxardı. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, həmin dövrdə Türkiyənin cənub-şərqindəki vəziyyətin ümumi kontekstində şəxsin məxfi qaydada həbs edilməsi, yəqin ki, həyat üçün təhlükəli idi. Müvafiq surətdə, Məhkəmə bəyan etdi ki, qurbanın ölmüş olduğunu ehtimal etmək olar və 2-ci maddəni pozmuş cavabdeh dövlət onun ölümünə görə məsuliyyət daşıyır.

Kipr Türkiyəyə qarşı işdə (2001) Türkiyə polisinin həbsxanasında həbsdə olan, son dəfə 20 il öncə şahidlərin sağ-salamat gördükləri və heç vaxt məsuliyyətə cəlb olunmayan 1500 nəfərə yaxın kipro yunanlar adada hərbi əməliyyatların başa çatmasından 20 il sonra hələ də itkin düşmüş hesab olunurlar.

Məhkəmə bəyan etdi ki, onlar həyat üçün təhlükəli hesab edilə bilən şəraitdə yoxa çıxıblar. İtkin düşmüş şəxslərin hərbi əməliyyatlar zamanı hərbi və mülki şəxslər arasında çoxlu sayda ölüm hallarının baş verdiyi dövrdə yoxa çıxmaları baxmayaraq, habelə Türkiyə komandanlığı altında vuruşan kipro türk döyüşçülərinə Türkiyə ordusu tərəfindən kipro yunan məbuslarının təhvil verildiyini və sonradan onların öldürüldüyünü etiraf edən «Şimali Kipr Türk Respublikası» Prezidentinin 1996-cı il tarixli bəyanatına baxmayaraq, Məhkəmə itkin düşmüş şəxslərin cavabdeh dövlətin nümayəndələri tərəfindən öldürülməsi barədə nəticə çıxara bilməzdi. Lakin Məhkəmə qərara aldı ki, itkin düşmüş şəxslərin olduğu yerlə və sonrakı taleyini aydınlaşdırmaq üçün cavabdeh dövlətin orqanlarının istintaq aparmaması məsələsində 2-ci maddə davamlı surətdə pozulub.

2.2. Qanunsuz adam öldürməyə görə sanksiyalar nəzərdə tutmaq öhdəliyi

İstər dövlət nümayəndələrinin, istərsə də ayrı-ayrı fərdlərin cəzasız olaraq adam öldürməsinin qarşısını almaq məqsədilə dövlət bütün qanunsuz adam öldürmə halları barədə müvafiq sanksiyaları nəzərdə tutmalıdır. Qanunsuz qətlər barədə istintaq aparmaq öhdəliyinə dair presedent hüququ göstərir ki, qanunlar təkcə insuz qətləri müəyyən etməyə yönəlməməli, həm də qanunsuz qətlərdə təq-sirli bilinən şəxslərin cəzalandırılmasını nəzərdə tutmalıdır. (**Bax: Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı** məhkəmə işinə (2001) və 3.1.1-ci bəndə) Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin çoxu bu cür sanksiyalara dinc dövrdə ölüm cəzasını daxil etməməlidir.

2.3. Həyatları təhlükə altında olan şəxslərin müdafiəsi

23.1. Müdafiə olunmaq üçün dövlət orqanlarına müraciət edən şəxslər

Məhkəmənin bəyan etdiyinə görə, 2-ci maddə dövlətdən tələb edə bilər ki, yurisdiksiyası altında olan şəxslərin həyatlarını qorumaq üçün tədbirlər görsün. Bundan başqa, həmin maddə dövlətin konkret fərdlər barədə tədbir görməsini tələb edə bilər. Məsələn, Məhkəmə qərara aldı ki, həmin maddə:

«dəqiq müəyyən edilmiş hallarda həyatı təhlükə altında olan şəxsi digər şəxsin cinayət hərəkətlərindən qorumaq üçün preventiv (qabaqlayıcı - red.) əməliyyat tədbirlərini görmək üzrə dövlət orqanlarının pozitiv öhdəliyi kimi başa düşülə bilər». **Bax: Osman Birləşmiş Krallığa qarşı** (1998), 115-ci bənd

Lakin Məhkəmə həm də etiraf etdi ki, bu cür öhdəlik dövlət orqanlarının üzərinə qeyri-mütənasib və ya qeyri-mümkün vəzifənin qoyulması kimi başa düşül-məməlidir. Beləliklə, bu, o demək deyil ki, həyat təhlükə altında olduğu iddia edilən hər bir halda dövlət əməliyyat tədbirləri görməyə borcludur. Bundan başqa, dövlət orqanlarından, məsələn, polisdən tələb olunur ki, öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən həmin səlahiyyətlərə qanuni məhdudiyyətlər qoyan prosedurlara və digər təminatlara (məsələn, cinayəti araşdırmaq və cinayətkarları ədalət mühakiməsinin ixtiyarına vermək vəzifəsinə) riayət etsinlər.

Dövlətin müəyyən fərdi və ya fərdləri qorumaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər görməkdən ibarət pozitiv öhdəliyi o halda yarana bilər ki, dövlət orqanları «üçüncü şəxslərin cinayətkar hərəkətləri

ucbatından müəyyən fərdin və ya fərdlərin həyatına qarşı real və birbaşa təhlükənin mövcud olduğunu bilsinlər və ya bunu bilməyə borclu olsunlar». Belə şəraitdə dövlət orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində həmin riskin qarşısını ala biləcək tədbirləri görmürlərsə, bu, yaşamaq hüququnun pozulmasıdır. Məhkəmənin bildirdiyinə görə, ərizəçi sadəcə göstərməlidir ki, dövlət orqanları həyata qarşı real və birbaşa təhlükənin mövcud olduğunu bilsələr də və ya bunu bilməyə borclu olsalar da, onun qarşısını almaq üçün onlardan əsaslı olaraq gözlənilən bütün tədbirləri görməyiblər.⁴²

Osman Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1998) müəllimi tərəfindən öldürülmüş uşağın valideynləri olan ərizəçilər iddia edirdilər ki, müəllimin doğurduğu real və məlum təhlükədən onun oğlunu qorumaq üçün polis adekvat tədbirləri görməyib. Faktlara görə, ərizəçilər oğullarının ölümünə səbəb olmuş hadisələrin zəncirində hər hansı qəti bir məqamı göstərməyiblər ki, həmin məqamda oğlanın həyatını real və birbaşa təhlükə altında olduğunu polisin bildiyini və ya bilməyə borclu olduğunu söyləmək mümkün olsun. Məsələn, valideynlər hesab edirdilər ki, dövlət orqanları qatilin ruhi sağlamlıq haqqında qanunlara əsasən həbs edilməsini təmin edə bilirdilər. Avropa Məhkəməsi faktlara söykənərək bildirdi ki, milli məhkəmələrin həmin şəxsi psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmələri üçün ciddi ehtimallar yox idi.

Kılıc Türkiyəyə qarşı işdə (2000) ərizəçinin qardaşı - «**Özgür gündəm**» qəzetinin jurnalisti (həmin qəzet çoxsaylı hücumların hədəfi idi) şəhər valisinə press reliz göndərmişdi ki, qəzeti satan şəxslər ölüm təhdid edilə bilər. O, xahiş edirdi ki, qəzetin ofislərinin, işçilərinin və satıcılarının, o cümlədən onun özünün müdafiəsi üçün tədbirlər görülsün. Vali buna cavab olaraq qurbanı qarşı şikayət verdi və o, valini təhqir etməkdə ittiham olundu. O, həbsə alındı, sonra azad edildi və bir qədər sonra işdən evə gedərkən yolda güllələndi.

Məhkəmə qərara aldı ki, qurban «**Özgür gündəm**» qəzetinin jurnalisti kimi Türkiyənin cənub-şərqi qərbində qanunsuz hücumun qurbanı olmaq kimi xüsusi təhlükə altında idi. Dövlət orqanları bu təhlükədən xəbərdar idilər: qurban həyatının təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün valiyə müraciət etmişdi. Eləcə də təhlükəsizlik qüvvələrindəki bəzi elementlərin məlumatlılığı şəraitində və razılığı ilə hərəkət edən şəxslərin və ya qrupların fəaliyyətlərindən irəli gələn bu təhlükəni mümkünliyini dövlət orqanları bilirdilər və ya bilməyə borclu idilər. Müdafiə olunmaq barədə qurbanın müraciətinə cavab olaraq ya müdafiə üçün ağılabatan tədbirlər görmək, ya da «**Özgür gündəm**» qəzetinin işçilərinə qarşı ehtimal olunur təhlükənin dərəcəsini araşdırmaq üçün hər hansı qabaqlayıcı tədbirlər görmək baxımından dövlət orqanlarının hər hansı addım atması ilə bağlı heç bir sübut yox idi. Buna görə də, Məhkəmə qərara aldı ki, dövlət orqanları qurbanın həyatına qarşı real və birbaşa təhlükənin qarşısını almaq üçün ağılabatan tədbirləri görməyiblər və 2-ci maddəni pozublar.

Akkoç Türkiyəyə qarşı işdə (2000) ərizəçi və onun əri kürd mənşəli idilər. Onlar telefonla dəfələrlə ölüm təhdid edilmişdilər, bundan sonra ərizəçinin əri işə gedərkən yolda öldürüldü. Ərizəçi və onun əri öz şikayətlərində bu təhlükələr barədə dövlət prokuroruna məlumat vermişdilər, lakin ittiham orqanları heç bir müvafiq tədbir görmədilər. Qurbanı müdafiə etmək üçün tədbir görülmədiyinə görə 2-ci maddə pozulmuşdu.

2.3.2. Həbsxanada olarkən intihar etmə və ya başqaları tərəfindən öldürülmə təhlükəsinə məruz qalan şəxslər

Yaşamaq hüququnu qorumaqdan ibarət pozitiv öhdəlik həbsdə olan şəxslərə də şamil olunur. Xüsusən həyatlarının təhlükəyə məruz qaldığı məlum olan şəxsləri qorumaq üçün tədbirlərin görülməsinə görə dövlət məsuliyyət daşıyır. Daha sonra, dövlət ayrı-ayrı məhbusların

həyatlarının digər məhbusların hərəkətləri ucbatından təhlükəyə məruz qalmamasını təmin etmək öhdəliyini daşıyır. İntihar riskinə gəldikdə, Məhkəmə bəyan edib ki, həbsxana orqanları öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən vəzifələrini müvafiq şəxsin hüquq və azadlıqlarına uyğun şəkildə yerinə yetirməlidirlər. Özünə zərər yetirmə imkanlarını azaltmaq üçün şəxsiyyət azadlığına xələl gətirmədən atıla bilən addımlar və ehtiyat tədbirləri mövcuddur. Konkret məhbus barəsində daha ciddi tədbirlər görməyin zəruri olub-olmaması və onları tətbiq etməyin ağılabatan olub-olmaması məsələsi işin konkret hallarından asılıdır. ***Kinan Birləşmiş Krallığa qarşı***, 2001.

Dövlətin məsuliyyət daşması üçün həbsxana orqanlarının bildiyi və ya bilməyə borclu olduğu real və birbaşa intihar təhlükəsinin mövcudluğu tələb olunur.

Zaman keçdikcə məhbusun davranışı dəyişirsə, həmin dövrdə real və birbaşa təhlükənin mövcud olduğunu söyləmək olmaz. Bununla belə, bu cür hallarda məhbusun vəziyyəti qəflətən pisləşərsə, həbsxana orqanları onun vəziyyətini diqqətlə müşahidə etmək öhdəliyini daşıyırlar. ***Kinan Birləşmiş Krallığa qarşı***, 2001.

Digər məhbuslar tərəfindən təhlükəyə məruz qalma məsələsinə gəldikdə, real və birbaşa təhlükənin mövcudluğunu həbsxana orqanlarının bildiyi və ya bilməyə borclu olduğu şəraitdə bir məhbus digər məhbus və ya məhbuslar tərəfindən öldürülürsə, o halda dövlət məsuliyyət daşıyır.

Pol və Odri Edvards Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2002) qurban ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkirdi. O, kameraya salınmışdı və sonradan onun yanına başqa bir məhbus -***RL*** salındı, onu oraya həbsxana müdiriyyəti salmışdı. ***RL*** ciddi ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkirdi və zorakılığa meyilli idi. ***RL*** qurbanı qətlə yetirdi. Məhkəmə qərara aldı ki, ***RL***-in ruhi sağlamlıq durumu barədə mövcud tibbi məlumatlar həbsxana müdiriyyətinə dərhal çatdırılmayıb və ***RL-in*** həbsxanaya gətirilməsinə adekvat nəzarət prosesi mövcud olmayıb. Bu amillər qurbanın həyatını qorumaq öhdəliyinin dövlət tərəfindən pozulduğunu üzə çıxardı.

Dövlət orqanlarının himayəsində olan, himayədar ailələrdə və ya tərbiyə evl rində yaşayan uşaqların şəraiti həbsxanada saxlanılan şəxslərin şəraitinin analoq dur. Belə şəraitdə olan uşaqlar xüsusilə əlverişsiz vəziyyətdə olurlar. Müvafiq surətdə, bu səbəbdən iddia etmək olar ki, dövlətlər onların himayəsində olan büti uşaqlar barəsində analoji məsuliyyət daşıyırlar.

2.3.3. Ətraf mühitin doğurduğu təhlükələrdən insanların müdafiəsi

Məhkəmə təsdiq etdi ki, 2-ci maddə üzrə öhdəliklər dövlət orqanları tərəfindən insanların həyatını təhlükə altına alan fəaliyyətlərin həyata keçirildiyi situasiyalara da şamil oluna bilər. (***LCB Birləşmiş Krallığa qarşı***, 1998)

LCB Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1998) ərizəçi leykemiya (ağ qan xəstəliyi - ***red.***) əziyyət çəkirdi və iddia edirdi ki, onun xəstəliyi nüvə sınaqlarının aparıldığı adalarda yerləşdirilmiş silahlı qüvvələrin üzvü olan zaman atasının nüvə sınağının təsirinə məruz qalması ilə əlaqədardır. Ərizəçi, iddia edirdi ki, atasın şüalanmaya məruz qalmasının nəticələri barədə dövlət orqanları onun valideynlərinə xəbərdarlıq etməli idilər; bu, onlara imkan verərdi ki, ərizəçinin doğulmasına qədər və doğulmasından sonra testlərdən keçsinlər. O, iddia edirdi ki, bu cür testlər onun xəstəliyi barədə daha erkən diaqnoz qoyulmasına gətirib çıxarardı.

Məhkəmənin qeyd etdiyinə görə, onun rolu bunu müəyyən etməkdən ibarət ki, dövlət ərizəçinin həyatının təhlükəyə məruz qalmasının qarşısını almaq üçün bacardığı hər şeyi edibmi; bununla Məhkəmə dolayısı ilə təsdiq etdi ki, dövlət məsələ ilə bağlı məsuliyyət daşıyır. O, qərara aldı ki, fərdi şüalanma dozasının ölçülməsi barədə heç bir sübut təqdim edilmədiyinə görə,

ərizəçinin atasının təhlükəli dərəcədə şüalanmaya məruz qalıb-qalmadığını söyləmək mümkün deyil. İstənilən halda, Məhkəmə belə qərara gəldi ki, atanın şüalanmaya məruz qalma ilə sonradan doğulan uşağın leykemiya məruz qalması arasında səbəbli əlaqə yoxdur. Müvafiq surətdə, dövlət orqanları ərizəçinin işi barəsində hər hansı təd bir görmək öhdəliyini daşıyırlar.

2.4. Digər pozitiv öhdəliklər

2.4.1. Hələ doğulmayan uşaqların hüquqları

Konvensiyanın 2-ci maddəsi üzrə yaşamaq hüququnun hələ doğulmayan uşaqların həyatına şamil olunub-olunmaması məsələsi adətən aborta adi işlərin kontekstində meydana çıxır. Avropa Şurasını təşkil edən dövlətlərdə abort məsələsində konsensus yoxdur və müvafiq surətdə, keçmiş Komissiya bu məsələ barədə qəti fikir bildirməyib. Müəyyən şəraitdə abortlara icazə verən qanunlar məsələsində dövlətlərə müəyyən hərəkət sərbəstliyi verilsə də, Komissiya bəyan etdi ki, müəyyən hallarda 2-ci maddə hələ doğulmayan uşaqlara tətbiq edilə bilər. **H Noneçə qarşı** işdə (1992) Komissiya bildirdi:

«Komissiya qərara alır ki, o, rüşeymin 2-ci maddə üzrə müəyyən müdafiədən istifadə etməsinin mümkünlüyü barədə qərar qəbul etməməlidir, lakin o, istisna etmir ki, Razılığa gələn Dövlətlərdə 2-ci maddənin rüşeymi müdafiə edib-ətməməsi və nə dərəcədə müdafiə etməsi məsələsində geniş fikir ayrılıqlarının olmasına baxmayaraq, bu, müəyyən hallarda mümkündür».

Lakin həmin halların nədən ibarət olması hələ aydın deyil. Komissiya Norveç daxili qanunvericiliyinin ayrı-ayrı normalarını, yəni hamiləliyin 12-ci həftəsinə qədər abort etdirmək məsələsini ana tərəfindən həll edilməsi, hamiləliyin 12-ci həftəsindən sonra və 18-ci həftəsinə qədər abort üçün iki həkimin icazəsinin olunması və bu müddətdən sonra, hətta bu addımı atmağa ciddi əsaslar olduqda belə, hamiləliyin qarşısını almağa yol verilməməsi və rüşeymin sağ-salamat doğula biləcəyi mərhələdə aborta icazə verilməməsi haqqında normaları qeyd etdi. Müvafiq surətdə, Komissiya bildirdi ki, onun fikrincə, abort kimi həssas məsələdə cavabdeh dövlət malik olduğu hərəkət sərbəstliyinin hüdudlarından kənara çıxmıyıb.

2.4.2. Tibbi yardım almaq hüququ

Artıq qeyd edildiyi kimi, 2-ci maddə dövlətlərdən tələb edir ki, yurisdiksiyaları altında olan şəxsləri zəruri səviyyədə tibbi qulluqla təmin etsinlər. Məhkəmə 2-ci maddə üzrə bu məsələ barədə hələ qərar qəbul etməsə də, keçmiş Komissiya bir qərarlar qəbul edib ki, həmin qərarlara görə, 2-ci maddə üzrə arqument irəli sürmək üçün real məsələlər mövcuddur.

X Assosiasiyası Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1978) ərizəçilər şikayət edirdilər ki, dövlət səhiyyə xidmətləri tərəfindən bir sıra yeniyetmələrin ölümünə səbəb olmuş peyvənd qrafikinə həyata keçirilməsi 2-ci maddəni pozub. Komissiya faktlar əsasında 2-ci maddənin pozulduğunu hesab etməsə də, bildirdi ki, 2-ci maddə «təkcə dövlətin insanı qəsdən həyatdan məhrum etməkdən çəkinməsinə yox, həm də həyatı qorumaq üçün müvafiq tədbirlər görməsini nəzərdə tutur».

Bunu bildinnəklə Komissiya dolayısı ilə təsdiq etdi ki, 2-ci maddə üzrə tibbi qulluq məsələsində dövlət müəyyən vəzifələri daşıyır.

Lakin Məhkəmə tibbi qulluq məsələsini ağır xəstəliklərdən əziyyət çəkən, Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətdən çıxarılaq başqa ölkəyə (həmin ölkədə onlar çətin ki, müvafiq tibbi

yardım ala bilərdilər) göndərmələrinə müqavimət göstərməyə çalışan şəxslərin irəli sürdüğü iddialar kontekstində araşdırdı. Lakin Məhkəmə adətən belə işlərə, 2-ci maddədən daha çox, 3-cü maddə üzrə məsələləri meydana çıxaran işlər kimi baxır. Həbsxanada olan şəxslər barəsində bu öhdəlik məhbusun aqlıq elan etdiyi ha da müalicənin aparılmasına şamil olunur, hərçənd ki, bu öhdəlik 2-ci maddəni yox, 3-cü maddənin (qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzan qadağan olunması) kontekstində araşdırılır.² Ümumiyyətlə, tibbi xidmətlərin göstərilməməsinin iddia edildiyi işlər barəsində Komissiya və Məhkəmə tərəfində qərarlar 3-cü maddə üzrə çıxarılıb. Buna görə də, ***İlhan Türkiyəyə qarşı*** işi (2000) hərbi qulluqçular ciddi xəsarətlər yetirdikləri qurbanı xəstəxanaya çatdı mağı 36 saat gec çatdırmışdılar. Məhkəmə yetirilmiş xəsarətlərin ağırlığını, cümlədən tibbi yardım göstərilənə qədər əhəmiyyətli vaxt itkisini nəzərə alaraq qərara gəldi ki, qurban 3-cü maddəyə zidd olaraq işgəncəyə məruz qalıb.

Lakin görünür, son dövrdəki işdə Məhkəmə fərqli yanaşmanı qəbul edib.

Angelova Bolqarıstana qarşı işdə (2002) Məhkəmə polis əməkdaşlarının tutulmuş şübhəli şəxsə tibbi qulluq göstərilməsini ləngitmələrini araşdırdı. Qurbanın vəziyyətinin pisləşdiyini dərk etdikləri zaman təcili tibbi yardım çağırmaq əvəzinə onlar qurbanı həbs etmiş həmkarları ilə rabitə vasitəsilə əlaqə yaratdılar. Həmin vaxt patrul xidmətində olan əməkdaşlar polis məntəqəsinə qayıtdılar. Sonra həmin əməkdaşlardan biri, sadəcə təcili yardım çağırmaq əvəzinə, maşının xəstəxanaya sürdü və təcili yardım maşınının müşayiəti ilə qayıtdı. Bu, təxminən 2 saatlıq ləngitməyə gətirib çıxardı; Məhkəmənin qeyd etdiyi kimi, həmin ləngitmə hadisənin ölümlə nəticələnməsinə həlledici təsir göstərdi. Məhkəmə göstərdiyinə görə, önəmli olan bu idi ki, məhbusun tibbi probleminə qarşı münasibəti pislənməsinin və ya tənqid olunmasının heç bir əlaməti yox idi. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, bu məsələdə 2-ci maddənin pozuntusu baş verib.

Ola bilsin ki, Məhkəmə tutulan və aldığı xəsarətlər səbəbindən və ya saxlandığı şərait ucbatından sonradan ölən şəxsə tibbi qulluq göstərilməsinin gecikdirildi yi bütün işlər barəsində, 3-cü maddədən daha çox, 2-ci maddə üzrə pozuntunu müəyyən etməyə daha çox meylli olacaq.

Pritti Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2002) ərizəçi iddia edirdi ki, yaşamaq hüququna ölmək hüququ da daxildir; bu iddianı Məhkəmə rədd etdi. Ərizəçi dege nerativ (orqanizmin funksiyalarını pozan - *red.*) xəstəlik olan hərəkət sinirlərini xəstəliyindən ölməkdə idi; xəstəlik boğazdan aşağı onun bütün bədənini iflic vəziyyətinə salmışdı. Heç bir əlacı olmayan bu xəstəlikdən əziyyət çəkən insanlar son nəticədə, ağı ciyər öz funksiyalarını daha yerinə yetirə bilmədikdə, boğulma səbəbindən ölürlər. Ərizəçi arzu edirdi ki, əri özünün müəyyən etdiyi vaxtda intiharını həyata keçirməkdə ona kömək edə bilsin. Əri isə buna görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərdi.

Məhkəmə qeyd etdi ki, 2-ci maddə üzrə Məhkəməyə təqdim edilən bütün işlərdə davamlı olaraq dövlətin həyatı qorumaq öhdəliyi vurğulanır. Ərizəçi bu arqumentləri irəli sürdü ki, Məhkəmə birləşmək azadlığı hüququnun (11-ci maddə) neqativ aspektlərinə birləşməmək hüququnun da daxil olduğunu qəbul edib və müvafiq surətdə, Məhkəmə 2-ci maddəni də oxşar qaydada təfsir etməlidir. Məhkəməyə aldı ki, «birləşmək azadlığı» ifadəsindəki «azadlıq» sözü onun (bir-/adlığının

- *red.*) həyata keçirilməsində müəyyən seçim imkanını nəzərdə tutur. Lakin Məhkəmə qeyd etdi ki, 2-ci maddə fərqli qaydada ifadə edilib:

«*Həyatın keyfiyyəti, yaxud şəxsin öz həyatı barədə necə hərəkət etməsi məsələlərinə onun (2-ci maddənin -red.) aidiyyəti yoxdur.*» (*Prilti Birbşmiş Krallığa qarşı*, 2002, 39-cu bənd)

O, bu nəticəyə gəldi ki, 2-ci maddə, onun mətninə xələl gətirilmədən, tam əks hüquqa, yəni ölmək hüququna yol verən maddə kimi şərh oluna bilməz.

3. PROSEDUR TƏLƏBLƏRİ

3.1. Araşdırmalar aparmaq öhdəliyi

3.1.1. Araşdırmanın xarakteri və məqsədi

Konvensiyanın 2-ci maddəsi, Konvensiyanın 1-ci maddəsi ilə (yurisdiksiyası ;:daolan hər kəs üçün dövlətlərin Konvensiya ilə müəyyən olunmuş hüquq və qanun təmin etmək öhdəliyi) birgə götürülməklə, dolayısı ilə dövlətin üzəri-III qanunsuz adam öldürmə halları barədə iddialara dair araşdırmalar apar-ıq öhdəliyini qoyur.

Makkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1995) dövlət orqanlarına səlahiyyət verilmişdi ki, şübhəli bilinən terrorçulara qarşı ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiq etsinlər; hərbi kəşfiyyatın məlumatlarına görə, həmin terrorçular bomba partlatmağa hazırlaşmışdılar.

Məhkəmə qərara aldı ki, ölümlə nəticələnmiş güc tətbiqinin qanuniliyinin yoxlanılması məsələsində praktikada heç bir prosedur mövcud olmasaydı, dövlət nümayəndələrinin əsassız olaraq adam öldürməsinə qanunun qoyduğu ümumi qadağa səmərəsiz olardı. Araşdırma aparmaq öhdəliyi, həbs edildikdən sonra yoxa çıxmış qurbanlara da şamil olunur. (*Taş Türkiyəyə qarşı*, 2000)

Əgər şəxsin son dəfə dövlət nümayəndələri tərəfindən həbs edilməsini görənlərin əsaslandırılmış iddiaları sübuta yetirilibsə və sonra həmin şəxs həyat üçün təhlükəli olan şəraitdə yoxa çıxıbsa, o halda öhdəlik yaranır. (*Kipr Türkiyəyə qarşı*, 2001)

Makkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1995) şübhəli bilinən terrorçunun ölümü barəsində istintaq aparılmışdı; həmin istintaqda ərizəçilər vəkillərlə təmsil olunmuş, 79 şahid dinlənilərək onların dindirilməsi və çarpaz dindirilməsi həyata keçirilmiş və qətlə əhatə edən hadisələr ətraflı araşdırılmışdı. Ərizəçilərin adından hərəkət edən vəkillər əsas şahidləri, o cümlədən anti-terror əməliyyatının planlaşdırılmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmiş hərbi qulluqçuları və polis personalını dindirmək və çarpaz dindirmək, habelə proses gedişində arqumentlər irəli sürmək imkanına malik idilər. İşin bu aspekti ilə bağlı 2-ci maddənin pozuntusu baş vermədi.

Kipr Türkiyəyə qarşı işdə (2001) 20 il öncə Türkiyənin və ya Kipr türklərin silahlı qüvvələri tərəfindən həbsə alındıqdan sonra 1500-ə yaxın insan itkin düşmüşdü. Məhkəmənin müəyyən

etdiyinə görə, onların həbsi o vaxt baş vermiş ki, hərbi əməliyyatların həyata keçirilməsi iri miqyasda həbslərlə və qətlər müşayiət olunurdu; müvafiq surətdə, itkin düşmüş şəxslərin həbsi həyat üçün təhlükə doğuran şəraitdə baş vermişdi. Qurbanların qohumlarının iddiaları ilə bağlı Türkiyənin dövlət orqanları heç vaxt araşdırma aparmamışdılar; həmin iddialara görə, qurbanlar onların sağ-salamat olmaları barədə narahatlıq keçirmə; üçün real səbəbin mövcud olduğu şəraitdə yoxa çıxmışdılar. Bu, 2-ci maddənin pozulması demək idi.

Hətta dövlət nümayəndələrinin insanı qəsdən öldürmələri barədə ərizəçi sübut təqdim etməsə belə, araşdırma aparmaq öhdəliyi ilə bağlı Konvensiyanın 2-maddəsini dövlətin pozduğunu müəyyən etmək mümkündür. (*Yaşa Türkiyəyə qarşı*, 1998.) Sadəcə, adekvat araşdırmanın aparılmaması faktı 2-ci maddənin pozulduğunu əsaslandırmaq üçün kifayətdir.

Belə araşdırmanın məqsədi yaşamaq hüququnu qoruyan daxili qanunların səmərəli tətbiqini təmin etməkdən və dövlət nümayəndələrinin və ya qurumların iştirak etdiyi işlərdə təqsirləri ucbatından baş vermiş ölüm hallarına görə onları məsuliyyətini təmin etməkdən ibarətdir.⁵⁵ Aparılan araşdırma «hərtərəfli, qərəzsiz və dəqiq» olmalıdır. (*Velikova Bolqarıstana qarşı*, 2000.) Araşdırma həm də o mənada səmərəli olmalıdır ki, belə hallarda tətbiq edilmiş gücə mövcud şəraitdə haqq qazandıranın mümkün olub-olmadığını müəyyən etməyə imkan verməli, habelə məsuliyyət daşıyan şəxslərin müəyyən olunması və cəzalandırılması ilə nəticələnməlidir. Bu, nəticələrə aid öhdəlik deyil, vasitələrə aid öhdəlikdir. (*Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2001) Aparılan istintaqın xarakter və səviyyə baxımından araşdırmanın səmərəliliyinin minimal səviyyəsinə cavab verməsi hər bir konkret işin hallarından asılıdır. Bu, müvafiq faktlar əsasında, habelə aparılmış istintaqın praktiki reallıqlan baxımından qiymətləndirilməlidir.³

Kültür Türkiyəyə qarşı işdə (2000) ərizəçinin qardaşının ölümü barəsində istintaq cəmi 1 ay çəkmişdi. Bir nəfər qətli həyata keçirməkdə ittiham olunmuş və onun işi məhkəməyə verilmişdi, lakin həmin şübhəli şəxsin cinayətlə əlaqəsinə dair birbaşa sübut yox idi. Sonradan ona bəraət verildi və bundan sonra heç bir araşdırma aparılmadı. Qurbanın «*Özgür gündəm*» qəzetinin jurnalisti kimi fəaliyyəti ilə bağlı hədəfə alınması fərziyyəsi istintaq araşdırmasının predmeti olmadı, hadisədə təhlükəsizlik qüvvələrinin əlinin olub-olmadığını araşdırmaq üçün heç bir addım atılmadı.

Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, istintaqın məhdud çərçivədə aparılması və müddətinin qısa olması ucbatından 2-ci maddədə müəyyən edilən araşdırma aparmaq öhdəliyi pozulub.

Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2001) Məhkəmə qeyd etdi ki, araşdırmaların şəffaflığında və səmərəliliyində çoxlu çatışmazlıqlar var və qərara aldı ki, bu şübhə və şayiələri azaltmaqdan ibarət olan, daxili məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilən məqsədə ziddir. Çatışmazlıqlar arasında belə bir fakt vardı ki, istintaq proseduru hər hansı verdikt və ya qərar qəbul edilməsinə yol açmayıb, halbuki bunlar, aşkar oluna biləcək cinayət əməlinə qarşı ittiham təmin edilməsində səmərəli rol oynaya bilərdi.

Məhkəmə daha sonra bildirdi ki, dövlət nümayəndələrinin məsuliyyətini təmin edən düzgün prosedurlar ictimaiyyətin inamını qoruyub saxlamaq üçün və ölümlə nəticələnmiş güc tətbiqindən irəli gələn qanuni narahatlıqları yoluna qoymaq üçün zəruridir. Belə prosedurların olmaması bədxah niyyətlər barədə narahatlıqları yalnız gücləndirmiş olardı; digər amillərlə yanaşı, hədəfə birbaşa (öldürmək niyyəti ilə) atəş açmaq siyasəti barədə arqumentlər də həmin niyyətləri nümayiş etdirir. Müvafiq surətdə, Məhkəmə müəyyən etdi ki, 2-ci maddənin müəyyən etdiyi prosedur öhdəliyinə əməl olunmayıb və bu məsələdə 2-ci maddə pozulub.

* Bax: *Velikova Bolqarıstana qarşı*, 2000, 80-ci bənd (bax: 7.3.1.1-ci bənd).

Kipr Türkiyəyə qarşı işdə (2001) Məhkəmə BMT-nin İtkin düşmüş şəxslər üzrə Komitəsinin apardığı araşdırmanı 2-ci maddənin məqsədləri baxımından səmərəli araşdırma hesab etmədi. Komitənin yurisdiksiyası itkin düşənlərin siyahısında olan şəxslərin sağ qaldığını və ya öldüyünü aydınlaşdırmaq məsələsi ilə məhdudlaşdı; ölümün səbəbi və ya məsuliyyət məsələsi barədə qərarlar qəbul etməyə onun səlahiyyəti yox idi. Bundan başqa, Komitənin yurisdiksiyası Kipr adasının ərazisi ilə məhdudlaşdı. Tutularaq Türkiyə silahlı qüvvələrinə təhvil verilməsi və həmin ölkədə yoxa çıxması iddia edilən şəxslərə onun yurisdiksiyası şamil olunmurdu.

Ekinçi Türkiyəyə qarşı işdə (2002) dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən aparılan istintaqda qurbanı tanıyan çoxlu sayda şəxslər, eləcə də yol kənarında onun meyitini tapan şəxslər dindirilmişdi. Sübutlardan belə məlum olurdu ki, qurbanın ölümü ilə onun keçmiş müştərisi cənab Cantürkün ölümü arasında əlaqə vardı. Cənab Cantürk cəmi 1 ay öncə qurbanın öldürülməsinə bənzəyən şəraitdə öldürülmüşdü. Məhkəmə qərara aldı ki, iki qətl hadisəsi arasındakı əlaqənin araşdırılmaması dövlət orqanları tərəfindən yol verilən «ağlasığmaz səhvdir». Məhkəmə qeyd etdi ki, hətta iki şəxs arasındakı əlaqələr barədə ehtimalları möhkəmləndirən rəsmi məlumatlar dərc edildikdən sonra da dövlət orqanları indiyədək araşdırma aparmayıblar; cənab Cantürkün qətl ilə qurbanın qətl arasındakı mümkün əlaqə ilə bağlı heç bir araşdırma aparılmayıb və ola bilsin ki, sonuncunun qətlə yetirilməsində dövlət nümayəndələri iştirak ediblər. Cinayət istintaqının diqqət mərkəzində əsas etibarilə onun ailəsi və dostları, habelə peşəsi üzrə əlaqələri və fəaliyyəti olub. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, araşdırma nə adekvat, nə də səmərəli olub.

İstintaqın vahid proses çərçivəsində aparılması vacib deyil. **Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı** işdə (2001) faktların müəyyən edilməsi üzrə araşdırma, cinayət istintaqı və məhkəmə təqibi bir neçə orqan tərəfindən həyata keçirilmiş və ya onlar arasında bölüşdürülmüşdü; özlüyündə, bu fakt 2-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etmək üçün yetərli əsas deyil. Önəmli olan budur ki, aparılan araşdırmalar zəruri təminatları çatımlı və səmərəli şəkildə təmin etsin. Səmərəli araşdırma aparılmadığı halda hüquqi müdafiə vasitələri çatımlı olmalıdır.

3.1.2. Qanunsuz adam öldürmə haqqında məlumat alınan kimi araşdırma aparmaq öhdəliyi

Araşdırma aparmaq öhdəliyi bütün qanunsuz qətlərə şamil olunur və yalnız dövlət nümayəndələrinin törətdiyi qətlərlə məhdudlaşmır. Araşdırma aparmaq öhdəliyi səlahiyyətli istintaq orqanlarına qətl barəsində rəsmi şikayətin verilmə sındən asılı deyil. Məhkəmə qeyd etdi ki, sadəcə, dövlət orqanlarının qətl barədə məlumatlarının olması faktı 2-ci maddədə nəzərdə tutulan araşdırma aparmaq öhdəliyini meydana çıxarır.⁴ Eyni qayda adam öldürmə cəhdinə⁵ və həbsdə olan şəxsin yoxa çıxması barədə iddialara da aiddir.

Salman Türkiyəyə qarşı işdə (2000) Məhkəmə qərara aldı ki, şəxsin həbsdə olarkən ölməsi barədə sadəcə dövlət orqanlarının məlumatlarının olması faktı ölümün halları ilə bağlı 2-ci maddədə nəzərdə tutulan səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyini meydana çıxarır.

Dövlət nümayəndələri tərəfindən qanunsuz qətlər barədə iddialar olduqda, sözü gedən araşdırmalar həmin nümayəndələrin məsuliyyət daşımalarını təmin etməlidir; Məhkəmənin fikrincə, bu, ictimaiyyətin inamını qoruyub saxlamaq üçün və ölümlə nəticələnmiş güc tətbiqindən irəli gələn qanuni narahatlıqları yoluna qoymaq üçün zəruridir.⁶

⁴ *Yaşa Türkiyəyə qarşı*, 1998.

⁵ *Yaşa Türkiyəyə qarşı*, 1998.

⁶ *Bax: Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı* (2001); *Cordan (Hyu) Birləşmiş Krallığa qarşı* (2001); *Uakkerr Birləşmiş Krallığa qarşı* (2001); *Kelli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* (2001).

«*Özgür gündəm*» qəzetinin nüsxələrinin satıldığı qəzet köşkü sahibinin qətlinə aid olan *Yasa Türkiyəyə qarşı* işdə (1998) qəzetin jurnalisti və mülkiyyətçisi müdafiə olunmaq üçün nazirlik səviyyəsində bir sıra müraciətlər etmiş və etirazlar etmişdilər. Qəzetlə əlaqəsi olan şəxslərə çoxlu sayda hücumlar olmuşdu. Müvafiq surətdə, Məhkəmə qərara aldı ki, dövlət orqanları hücumlarda dövlət nümayəndələrinin iştirakının mümkünlüyü faktını hökmən öz araşdırmalarında nəzərə almalı idilər. Hücum edənlər arasında təhlükəsizlik qüvvələrinin üzvlərinin olub-olmadığını fonnal olaraq ərizəçinin müəyyən etməsi o qədər də əhəmiyyət daşımır.

3.1.3. Potensial olaraq ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiqi barəsində araşdırmanı aparmaq öhdəliyi

Araşdırma aparmaq öhdəliyi güc tətbiqinin ölümlə nəticələndiyi hallarla məhdudlaşmır. Məhkəmə qərara aldı ki, adam öldürmə cəhdi hesab edilə bilən güc tətbiq edildiyi halda, dövlət orqanları səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyini daşıyırlar."- Bu halda qurbanın hüququ var ki, aldığı xəsərlərdən ölmüş qurbanlar üçün necə istintaq apılırsa, onun üçün də eyni cür istintaq aparılsın.

Yaşa Türkiyəyə qarşı işdə (1998) Məhkəmə qərara aldı ki, dövlət orqanları ərizəçinin həyatını qorumaq öhdəliyini pozmayıblar, lakin ona səkkiz atəşin açıldığı hücumla bağlı səmərəli araşdırma aparmaq üzrə 2-ci maddədə nəzərdə tutulan prosedur öhdəliyini pozublar.

11.4. Terrorla bağlı araşdırma aparmaq və terrorizmə qarşı mübarizə apar-maa öhdəliyi

Hətta sözügedən ölüm halları zorakılığa yol verən separatistlərə və terroristərə və sairəyə qarşı mübarizə kontekstində baş verdikdə belə, araşdırmalar aparılma-lıdır. Məhkəmə qərara aldı ki, belə hallarda dövlət öz öhdəliyindən azad edilmir, «əks halda, bölgədə cəzasızlıq və təhlükəsizlik mühiti daha da güclənmiş olardı və beləliklə də. çıxılmaz vəziyyət yaranardı».⁷

Tiirkiyənin cənub-şərqində təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən qurulmuş pusquya aid olan olan *Ergi Türkiyəyə qarşı* işdə (1998) Məhkəmə qərara aldı ki:

«...Əgər bir çox məsələlərdə ölümün halları aydın deyilsə, nə şiddətli silahlı toq-quşmaların geuiş yayılması, nə də bədbəxt hadisələrin çoxluğu təhlükəsizlik qüvvələrinin iştirak etdiyi toqquşmalar nəticəsində baş verən ölüm halları barəsində 2-ci maddədə nəzərdə tutulan səmərəli və müstəqil araşdırma aparmasını təmin etmək öhdəliyini aradan qaldıra bilməz».⁸

3.1.5. Vaxtında araşdırma aparmaq öhdəliyi

Araşdırmalar cəld və ağlabatan sürətlə aparılmalıdır. Ölümlə nəticələnmiş güc tətbiqinin dövlət orqanları tərəfindən cəld araşdırılması həmin orqanların qanunun aliliyinə sadıq olduqlarına ictimaiyyətin inamını qoruyub saxlamaqda və qanunsuz hərəkətlər barəsində gizli sövdələşmə və ya belə hərəkətlərə qarşı dö-zümlülük təzahürlərini aradan qaldırmaqda mühüm amildir.⁹ Əgər proses artıq başlayıbsa, lakin təxirə salınma və s. vasitəsilə gecikdirilirsə, araşdırmanın cəld aparılması tələbini yerinə yetirmək mümkün olmaya bilər. Məhkəmənin bildirdiyinə görə, əgər hesab edilirsə ki, prosesin ədalətliyinin maraqları baxımından uzun müddətli təxirə salınmalara haqq qazandırılı bilər, o zaman araşdırmanın cəld aparılmasını və

⁷ *Yasa Türkiyəyə qarşı*, 1998, 104-cü bənd (bax: 7.3.1.4-cü bənd).

⁸ *Ergi Türkiyəyə qarşı*, 1998, 85-ci bənd (bax: 7.3.1.4-cü bənd).

⁹ *Cordan (Hyu) Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2001.

müvafiq ailələrin araşdırmada iştirakını istintaq sistemi strukturunun təmin etməsi məsələsi şübhə altına alınır.¹⁰

Makşeyn Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2002) ifadələrin çoxu qurbanın ölümündən sonra 2 həftə ərzində alınmışdı. Qətl 1996-cı ilin iyulunda baş vermişdi. 1997-ci ilin iyuluna qədər Britaniya Krallığının Olster üzrə (Olster dedikdə Şimali İrlandiya nəzərdə tutulur - *red.*) polis qüvvələri (KOP)¹¹ iş üzrə materialları dövlət prokurorluğunun direktoruna (DPD)¹² göndərmişdi. Sonra tarixi müəyyən edilməyən istintaqlar aparıldı və 2 mart 1998-ci ildə - hadisədən təxminən 19 ay yarım keçdikdən sonra KOP özünün yekun hesabatını DPD-yə göndərirdi. Baxmayaraq ki, məhkəmə analizlərinin və məhkəmə ekspertizasının məlumatlarını əldis etmək zəruri idi, onların tərtib edilməsi məsələsində hər hansı aşkar çətinlik yox idi və bu hal açıq-aşkar uzun müddət ərzində, xüsusən 6 dekabr 1996-cı ildən sonrakı dövrdə fəaliyyətsizliyi izah edə bilməzdi. Burada Məhkəmə qurbanı öldürmüş zirehli hərbi maşının sürücüsündən alınan birinci və ikinci ifadələr arasında beş ay yarım fasilə olduğunu təəccüblə qeyd etdi. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, araşdırma ağlabatan sürətlə həyata keçirilməyib.

Kelli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2001) istintaqın başlanmasına qədər altı il keçmişdi. Bundan əlavə, çoxlu təxirə salınmalar olmuşdu, onların bəziləri ərizəçilərin xahişinə əsasən baş vermişdi. Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçilərin xahişi əsasında baş vermiş fasilələr araşdırmanın ağlabatan sürətlə aparılmasına riayət edilməsini təmin etmək vəzifəsindən dövlət orqanlarını azad etmir. Bu istintaqı nə araşdırmanın dərhal aparılması tələbinə, nə də cəld aparılması tələbinə cavab vermirdi və beləliklə də, 2-ci maddə pozulmuşdu. **Cordan (Hyu) Birləşmiş Krallığa qarşı** işdə (2001) istintaqın aparılmasında iıq gecikdirmə baş vermişdi, o cümlədən cinayət təqibinə başlamamaq barədə qərar qəbul etmiş polis 12 ay müddətində heç bir izahat vermədən iş üzrə sə-nədləri koronerə (koroner qətl və ya şübhəli ölüm hadisələrini araşdıran müstəqil-*red.*) göndərməmişdi. Avropa Məhkəməsinin qərar qəbul etdiyi tarixdə istintaq prosedurları 8 ildən artıq idi ki, davam edirdi və hələ yekunlaşmamışdı. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, istintaq zəruri cəldliklə və ya ağlabatan sürətlə inlməyib.

Pol və Odri Edvards Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2002) həbsxanada saxlanılan qurbanın ölümünün istintaqını aparmaq haqqında qərar onun ölümündən 8 ay ; qəbul edilmiş və proses 10 ay keçdikdən sonra başlanmışdı. 10 aylıq müddət ərzində ifadələr dinlənilmiş və istintaqın başlanmasından iki il sonra protokol tərtib edilmişdi (ölüm hadisəsindən 3 il yarım sonra). Məhkəmə qərara aldı ki, 150-dən artıq şahidin cəlb olunduğu mürəkkəb istintaq və çoxlu sayda dövlətlərini əhatə edən araşdırmalar xeyli hazırq işləri tələb edib. İstintaq qrupu hadisə ilə əlaqədar olan yerlərə baş çəkmiş və psixiatriya xəstəxanasına salınmış qatili dindirmişdi. Məhkəmə qərara aldı ki, ümumi hüquq praktikası və fərdi peşə fəaliyyəti bunu məqbul saymasa da, müəyyən edilmiş faktlar barəsində şahidlərin öz rəylərini təqdim etmələrinə icazə vermək ağlabatan olardı. Baxmayaraq ki, istintaqın aparılmasına qədər keçən müddətə irad tutula bilər, Məhkəmə qərara aldı ki, mövcud şəraitdə bu, ağlabatan olmayan müddət sayıla bilməz. Müvafiq surətdə, bu məsələdə 2-ci maddənin pozuntusu baş verməyib.

3.1.6. Sübutları təmin etmək öhdəliyi

Dövlət orqanları bütün qanunsuz qətlər barədə sübutları təmin etmək üçün imkanları daxilində olan ağlabatan tədbirləri görməlidirlər. Məhkəmə qanunsuz qətlin hallarının düzgün araşdırılmasını təmin etmək üçün dövlət orqanlarının qəbul etməli olduqları prosedurların qısa

¹⁰ *Kelli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2001.

¹¹ KOP Şimali İrlandiyada iki rola malikdir: o, Birləşmiş Krallıqdakı polis qüvvələrinin xidmətinə oxşarj olan hüquq-mühafizə xidmətini təmin edir və dövləti daxili və xarici silahlı çevrilişlərdən qoruyur.

¹² Dövlət Prokurorluğunun direktoru cinayət prosesinə müstəqil nəzarətin, habelə cinayət prosesindəj ittihamın təmin edilməsinə görə cavabdehlik daşıyır.

siyahısını sadalamaqdan imtina etdi. Lakin hər halda dövlət orqanları hadisə ilə bağlı sübutları, o cümlədən aşağıdakıları təmin etmək üçün ən azı imkanları daxilində olan bütün ağılabatan tədbirləri görməlidir-

- müvafiq məhkəmə sübutları, məsələn, odlu silahın istifadə edildiyi hallarda ballistik məlumatlar;⁶⁹

- qurbanı həbs etmiş əməkdaşlarla söhbətlər, habelə həbs edilərkən qurbanın amlıq durumunun necə olması barədə suallar;⁷⁰

- şəxsin öldürüldüyü əməliyyatda iştirak etmiş bütün şahidlərlə, o cümlədən silahlı qüvvələrin, polis və s.-nin üzvləri ilə söhbətlər və onlardan alınmış ifadələr;

- qurbanı öldürmüş güllələrin axtarılıb tapılması;¹³

- müvafiq ixtisasa malik olan həkimlər tərəfindən meyitin yarılməsi;¹⁴ bu, xəsarət barədə tam və dəqiq məlumatları və klinik nəticələrin, o cümlədən ölümün səbəbinin obyektiv təhlilini¹⁵ və ölümcül xəsarətlərin yetirildiyi, eləcə də ölümün baş verdiyi vaxtın hesablanması¹⁶ təmin etməlidir;

- ölüm vaxtı şahidlərin mövqeləri (olduqları yer);

- cinayət yerinin və s.-nin sxemləri;

- tapılması iddia edilən silahların və atılmış patronların düzgün protokollaşdırılması;¹⁷

- silahın olduğu yerin fotosəkilləri;¹⁸

- istifadə edilmiş silahın istehsalçısını, təchizatçısını və növünü müəyyən et-mək məqsədilə güllələrin və ya güllə hissələrinin metallurjiya analizi;¹⁹

- şübhəli şəxsin silahla hər hansı əlaqəsinin olduğunu müəyyən etmək üçün onun əllərindəki və silah üzərindəki izlərin yoxlanması;²⁰

- hadisədə dövlət nümayəndələrinin iştirakı olan hallarda silahlarmdan və sur-satlarından istifadəyə görə onların izahat vermələrinin tələb olunması.²¹

Çakıcı Türkiyəyə qarşı işdə (1999) qurbanın qardaşı polis həbsxanasına aparılmış və itkin düşmüşdü. Qurbanın ailəsi məsələni dövlət orqanlanmn diqqətinə çatdırdı; ailə üzvləri dövlət orqanlarına məlumat verdilər ki, onun həbsini görmüş üç nəfər şahid var. Lakin həbsə ahnan şəxslərin qeydiyyat kitabına daxil edilən qeydlərin araşdırılması istisna olmaqla, ərizəçinin şikayəti Komissiya tərəfindən Türkiyənin haki-miyyət orqanlarına çatdırılana qədər hər hansı sübutu təmin etmək üçün heç bir cəhd göstərilmədi. Bu halda 2-ci maddənin pozuntusu baş vermişdi.

Tanrıqulu Türkiyəyə qarşı işdə (1999) cinayət yerinin müayinəsi qətdən son-ra 1 saat ərzində olduqca səthi aparılmışdı. İki nəfər hal şahidi axtarılsa da, onla-rın yeri müəyyən edilməmişdi. Elə həmin gün iki terapevt (can həkimi - **red.**) tərəfindən meyitin yarılməsi lazımı qaydada yerinə yetirilməmişdi. Ballistik test həyata keçirilmişdi. Sübutlar əsasında 1 aydan sonra dövlət prokuroru işin onun yurisdiksiyasına aid olduğunu rədd edərək bildirdi ki, bu qətl terror cinayətidir. Qətdən 1 ildən çox keçdikdən sonra, habelə ərizəçinin şikayəti Məhkəmə tərəfindən dövlətə göndərildikdən cəmi 1 ay sonra ərizəçilərdən ifadə alınması istisnaolmaqla hər hansı başqa istintaq hərəkətləri həyata keçirilmədi.

¹³ *Tanrıqulu Türkiyəyə qarşı*, 1999.

¹⁴ *Tanrıqulu Türkiyəyə qarşı*, 1999.

¹⁵ *Makkerr Birləşmiş Kralığa qarşı*, 2001.

¹⁶ *Velikova Bolqarıstana qarşı*, 2000.

¹⁷ *Gül Türkiyəyə qarşı*, 2000.

¹⁸ *Gül Türkiyəyə qarşı*, 2000.

¹⁹ *Gülec Türkiyəyə qarşı*, 1998.

²⁰ *Gül Türkiyəyə qarşı*, 2000.

²¹ *Gül Türkiyəyə qarşı*, 2000.

Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, araşdırma adekvat qaydada aparılmayıb; eləcə də istintaqın lazımı sürətlə aparılmaması dolayısı ilə tənqid edildi.

Velikova Bolqarıstana qarşı işdə (2000) qurban polis tərəfindən həbsə alındıqdan sonra təxminən 12 saat ərzində ölmüşdü. Məhkəməyə ərizəni onunla birgə (nikahsız) yaşayan qadm vermişdi. Qurban aldığı xəsarətlər nəticəsində çoxlu qan itirməsi ucbatından ölmüşdü. Hökumət iddia etdi ki, o, həmin xəsarətlərə həbsdən qabaq məruz qala bilərdi. Məhkəmə hesab etdi ki, qurbanın xəsarət aldığı vaxt barəsində sübutları, eləcə də onun həbsinin halları, sağlamlıq durumu və müvafiq surətdə, ona qarşı törədil-miş ağır cinayəti törətmiş cinayətkarlar barəsində mühüm sübutları əldə etmək üzrə aşkar üsullar mövcud idi. Lakin müstəntiq həmin sübutları toplamadı və nəzarəti həyata keçirən prokuror bu qüsuru aradan qaldırmaq üçün heç nə etmədi. Bundan başqa, istintaq bir çox aylar ərzində hərəkətsiz qaldı, həmin müddətdə qətl barəsində həqiqətin üzə çıxarılması üçün heç nə edilmədi. Dövlət bununla hər hansı inandırıcı izahat vermədi. Buna görə də, Məhkəmə hesab etdi ki, cavabdeh dövlət qurbanın ölümü ilə bağlı Konvensiyanın 2-ci maddəsində nəzərdə tutulan səmərəli araşdırma aparmaq öhdəliyini pozub.

3.1.7. Araşdırmalar üzərində ictimai nəzarəti təmin etmək öhdəliyi

İstər nəzəri, istərsə də praktiki cəhətdən ictimaiyyət qarşısında hesabatlılığı təmin etmək üçün araşdırmalar və ya onların nəticələri ictimai nəzarət üçün açıq olmalıdır.²² Tələb olunan ictimai nəzarətin dərəcəsi işdən işə fərqli ola bilər. Lakin bütün hallarda qurbanın yaxın qohumları onun qanuni maraqlarını qorumaq üçün zəruri olan dərəcədə prosedura iştiraka cəlb edilməlidirlər. Bir çox hallarda bu yaxın qohumların prosesin müəyyən hissələrinə buraxılmasında təmin edilmə-sini, eləcə də iştirakın səmərəli olması üçün müvafiq sənədlərlə tanışlığın təmin edilməsini tələb edir. Polis araşdırmaların üzərində ictimai nəzarətə gəldikdə, Məhkəmə hesab etdi ki, polis protokollarındakı məlumatların və istintaq material-larının elan və ya dərc olunması həssas məsələlərə toxuna bilər ki, bunlar da özəl yvələr və ya istintaqın gedişinə mənfi təsir göstərə bilər. Müvafiq surətdə, bu tələbi 2-ci maddədən irəli gələn avtomatik tələb kimi qiymətləndirmək olmaz. İctimaiyyətin və ya qurbanın qohumlarının zəruri iştirakı müvafiq prosedurların digər mərhələlərində təmin edilə bilər.²³

Uğur Türkiyəyə qarşı işdə (1999) inzibati araşdırma müddətində qurbanın yaxın qohumları prosesin heç bir mərhələsində işin materialları ilə tanış olmağa buraxılmamışdılar. Aşağı məhkəmələrin qərarlarını qüvvədə saxlayan Ali İnzibati Məhkəmə qərara aldı ki, qatilləri müəyyən etmək mümkün deyil; o, qərarı yalnız işdəki sənədlər əsasında qəbul etmişdi və prosesin həmin mərhələsinə də, analoji qaydada, qurbanın qohumları buraxılmamışdılar. Bununla da 2-ci maddə pozulmuşdu.

Giil Türkiyəyə qarşı işdə (2000) üç nəfər səlahiyyətli şəxsə qarşı cinayət pro-sesində dindirilmiş üç şahid elə həmin təqsirləndirilən şəxslərin özləri idi. Hadi-sələrə qiymətin verildiyi iki ekspert rəyi belə bir ehtimala əsaslanırdı ki, hadisələr barədə həmin şəxslərin fərziyyəsi düzgündür. Cinayət prosesinin aparılması barədə ərizəçiyə və onun ailəsinə məlumat verilməmiş və onların hadisələr barəsində fərqli fərziyyələrini məhkəməyə damşmaq imkanı təmin edilməmişdi. Bununla da 2-ci maddə pozulmuşdu.

Kelli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2001) qurbanların ailələri araşdırmalarda iştiraka cəlb olunana qədər şahid ifadələri ilə onların tanış olmasına icazə verilməmişdi.

Məhkəmə qərara aldı ki, bu hal dindirməyə hazırlaşmaq və dindirmədə iştirak etmək baxımından ailələri əlverişsiz vəziyyətdə qoymaq kimi qiymətləndirilə bilər. Bu, polisin və

²² *McKerr Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2001.

²³ *Maxeyn Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2002.

ordunun vəziyyəti ilə təəccüblü dərəcədə ziddiyyət təşkil edirdi; belə ki, onların vəkillə təmsil olunmaq imkanı vardı, habelə özlərinin protokol qeydləri və əməkdaşları vasitəsilə hadisə barədə məlumatlarla tanış olmaq imkanı vardı. Məhkəmə qərara aldı ki, ölümü barəsində istintaq aparılan mərhumun ailəsinin prosesdə iştirak etmək hüququ tələb edir ki, qəbul edilmiş prosedurlar ailənin maraqlarının zəruri müdafiəsini təmin etsin; baxmayaraq ki, həmin maraqlar hadisədə əli olan polis və təhlükəsizlik qüvvələrinin maraqları ilə ziddiyyət təşkil edə bilər.

3.1.8. Araşdırmanın müstəqilliyini və qərəzsizliyini təmin etmək öhdəliyi

Qanunsuz adam öldürmənin araşdırılması elə üsulla həyata keçirilməlidir ki, qətlin bütün aspektlərinin tam araşdırılması təmin edilsin. Qətlə dövlət nümayəndələrinin iştirakı olduqda, müstəntiqlər bu barədə iddiaları ciddi və tam yoxlamalıdır. Sadəcə təqsirləndirilən şəxslərdən, (məsələn, polis əməkdaşlarından) hadisələr barədə onların fərziyyələrini soruşmaq kifayət deyil. Hadisələrin rəsmi versiyasının lehinə və ya əleyhinə olmasından asılı olmayaraq, bütün şahidlər həqiqətin üzə çıxarılması məqsədilə dindirilməlidir.

Ergi Türkiyəyə qarşı işdə (1998) qurban Türkiyənin cənub-şərqində təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən kənddə pusqu qurulan zaman öldürülmüşdü; pusqunun məqsədi PKK üzvlərini yaxalamaqdan ibarət idi. Dövlət prokuroru apardığı istintaqlarda jandarmeriyanın hadisə barədə hesabatına, yəni qurbanı PKK-nın güllə-ləməsi barədə məlumata həddən artıq güvənmişdi. Hesabatı pusquda iştirak etməyən jandarmeriya rəisi tərtib etmiş və bildirmişdi ki, o, əməliyyatda kimlərin iştirak etməsindən xəbərsizdir. Prokuror belə hesab etdi ki, təhlükəsizlik qüvvələrinin hüquq pozuntusu törətmələrinə dair hər hansı şübhə barədə ona məlumat vermək vəzifəsi qurbanın qohumlarının üzərinə düşür, onlar isə adı çəkilən işdə bunu etməyiblər. Prokuror bu nəticəyə gəldi ki, qurbanı terrorçu öldürüb və qurbanın ailə üzvlərindən, kənd sakinlərindən, yaxud hərbi qulluqçulardan heç bir ifadə almadan işin onun yurisdiksiyaya aid olmadığı üçün şikayəti araşdırmaqdan imtina etdi. İstintaqın aparılması Milli Təhlükəsizlik Məhkəməsinin prokurorunun səlahiyyətinə verildi; orada məsələyə baxılması bir neçə il yubandı. Təhlükəsizlik qüvvələrinin əməliyyatı düzgün həyata keçirib-keçirmədikləri barədə heç bir qərar qəbul edilmədi. Bu halda 2-ci maddənin pozuntusu baş vermişdi.

Kaya Türkiyəyə qarşı işdə (1998) dövlət prokurorunun mülahizəsinə görə, mərhum şəxs təhlükəsizlik qüvvələri ilə toqquşmada öldürülmüş terrorçu idi. Hadisə yerində olmuş əsgərlərdən heç bir ifadə alınmadı. Hadisələr barədə əsgərlərinin fərziyyəsini, yəni təhlükəsizlik qüvvələri ilə terrorçular arasında şiddətli atışmanın baş vənəsi barədə versiyaları prokurorun ciddi surətdə yoxlamağa hazır olduğunu göstərən heç bir əlamət yox idi. Bu cür atışmanın baş verdiyi ərazidə müvafiq miqdarda patronların atılıb-atılmadığını təsdiq etmək üçün heç bir cəhd gös-Məhkəmə 2-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Ümumiyyətlə, qanunsuz qətlin baş verməsi barədə iddianın dövlətin səmərəli araşdırmağa öhdəliyi tələb edir ki, istintaqa görə cavabdehlik daşıyan və istintaqı iparan şəxslər hadisə iştirakçılarından müstəqil olsunlar (yəni onlardan asılı olmasınlar- red.) Bu, tək-cə iyerarxiya əlaqəsini və ya institusional əlaqəni yox, də praktiki müstəqilliyi nəzərdə tutur.

Gülec Türkiyəyə qarşı işdə (1998) Türkiyənin cənub-şərqində kürdlər tərəfindən təşkil edilmiş nümayiş zamanı qurbanın qətlinin istintaqını aparmağa iki nəfər təyin olunmuşdu. Onlar hərəkətlərini araşdırdıqları jandarmlarla iyerarxiya əlaqəsində olub, vəzifəcə jandarmlardan yüksəkdə idilər. Müstəntiqlər hadisələrlə bağlı jandarmların onlara söylədikləri fərziyyəni şübhə altına almadılar. Onlar əsas şahidləri, o cümlədən qurbanın ölümünə səbəb olmuş güllə qəlpəsi qurbana dəyən zaman onun olduğu tərəfdə dayanmış şahidi dindirmədilər. Bundan başqa, istintaq şikayətçiyə cinayət təqibinə xitam vermək qərarı barədə məlumat verməmişdi.

Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, istintaq nə hərtərəfli aparılıb, nə də müstəqil dövlət orqanları tərəfindən aparılıb, buna görə də, 2-ci maddə pozulub.

Makşeyn Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2002) hərəkətləri araşdırılan əsgər KOP-un əmrləri əsasında hərəkət etmiş, istintaq da KOP tərəfindən aparılmışdı. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, istintaqı, araşdırılan əməliyyatla dolayısı ilə də olsa əlaqəsi olan polis əməkdaşları aparıblar; bu isə onun müstəqilliyini şübhə altına alır.

Cordan (Hyu) Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2001) qətlərin istintaqı KOP (Birləşmiş Krallığın Olsterdəki polis qüvvələri - *red.*) əməkdaşlarının rəhbərliyi altında digər KOP əməkdaşları tərəfindən aparılmışdı. Məhkəmə qərara aldı ki, istintaqa müstəqil polis monitorinqi orqanı (*ICPC*) tərəfindən nəzarət edilməsi faktı da bu qüsuru aradan qaldırmayıb. Həmin qüsuru belə bir fakt da aradan qaldırmırdı ki, *ICPC* cinayət təqibinə başlamaq barədə qərarın qəbul edilməsi üçün istintaq haqqında hesabatı dövlət prokurorluğunun direktoruna göndərməyi KOP I rəisindən tələb etmək və ya intizam prosesinə başlanmasını tələb etmək səlahiyyətinə malik idi; istintaqın bütün praktiki məsələlərinin istintaq altında olan şəxslərlə əlaqəsi olan polis əməkdaşları tərəfindən araşdırıldığı şəraitdə bu, yetərli təminat deyildi.

3.1.9. Məhkəmə təqibinə başlamaqdan imtina qərarını əsaslandırmaq öhdəliyi

Məhkəmə qəti şəkildə bəyan etməyib ki, məhkəmə təqibinə başlamaqdan imtina barədə bütün qərarlar dövlət orqanları tərəfindən əsaslandırılmalıdır. Lakin hər halda, o, bildirib ki, müstəqilliyin olmaması faktının istintaqın üzərinə kölgə saldığı hallarda, məhkəmə təqibinə başlamamaq haqqında qərarlar əsaslandırılmalıdır. Daha sonra, ictimaiyyətin inamını təmin etmək məqsədilə bu cür əsasları bildirmək öhdəliyinə presedent hüququnda da rast gəlmək olar, bu, xüsusən böyük əhəmiyyət daşıyan işlərə aiddir. İstənilən halda, Məhkəmə bəyan etdi ki, ən azı qurbanın ailə üzvü bunu etməyi tələb edərsə, qərarı əsaslandırmaq öhdəliyi mövcud olur. **Makşeyn Birləşmiş Krallığa qarşı** işdə (2002) Məhkəmə bildirdi ki:

*«[Məhkəmə] əmin deyil ki, 2-ci maddə avtomatik olaraq dövlət prokurorluğunun direktorundan qərarın əsaslandırılmasını tələb edir. Müvafiq hallarda, məsələn, bu işdə olduğu kimi, həmin əsasları qurbanın ailəsi tələb edərsə, bu, 2-ci maddənin tələblərinə uyğun ola bilər».*⁸⁴

Məhkəmə daha sonra bildirdi ki:

*«Ölümlə nəticələnmiş gücün tətbiq edildiyi mübahisəli hadisə barəsində qərar əsaslandırılmırsa, bu, özlüyündə ictimaiyyətin inamına şərait yarada bilməz. Bu, həm də qurbanın ailəsinin onlar üçün həlledici əhəmiyyət daşıyan məsələlər barəsində informasiya almağa buraxılmasını rədd edir və qərara qarşı hər hansı hüquqi şikayətin qarşısını alır».*⁸⁵

Cordan (Hyu) Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2001) ərizəçiyə bunun səbəbləri barədə məlumat verilməmişdi ki, nəyə görə onun oğlunun qətli barəsində polisin fikrincə cinayət işi açılmamalıdır, yaxud nəyə görə məhkəmə təqibinə başlanmamalıdır? Şimali İrlandiyada baş verən hadisələrə aid qərarların əsaslandırılmasını dövlət prokurorluğunun direktorundan tələb etmək üçün həmin vaxt məhkəmə nəzarəti qaydasında etiraz bildirmək proseduru mövcud deyildi.

Məhkəmə özlüyündə polis istintaqı prosedurunun müstəqilliyi məsələsinin şübhələr doğurduğunu və ictimai nəzarətə məruz qalmadığını qeyd edərək, qərara aldı ki, belə şəraitdə olduqca önəmli idi ki, məhkəmə təqibinə başlamaq və ya başlamamaq

barədə qəran qəbul edən vəzifəli şəxsin qərar qəbul etməkdə müstəqilliyin əlamətləri də mövcud olsun. Ölümlə nəticələnmiş gücün tətbiq edildiyi mübahisəli hadisə barəsində qərar əsaslandırılmırsa, bu, özlüyündə ictimaiyyətin inamına şərait yarada bilməz. Bu, həm də qurbanın ailəsinin onlar üçün həlledici əhəmiyyət daşıyan məsələlər barəsində informasiya almağa buraxılmasını rədd edir və qərara qarşı hər hansı hüquqi şikayətin qarşısını alır. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, marağı olan ictimaiyyətin qanunun aliliyinə hörmət edilməsinə inamını təmin edə bilən əsaslandırılmış qərar bu işdə yox idi. Məhkəmənin qərarına görə, əgər informasiyanın hər hansı başqa üsulla çatdırılması nəzərdə tutulmamışdısa, bu hal 2-ci maddənin tələblərinə zidd idi. Hər halda, sözügedən işdə bu baş verməmişdi (yəni informasiya hər hansı başqa üsulla çatdırılmamışdı - *red.*).

Makşeyn Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (2002) dövlət prokurorluğunun direktorundan qanun əsasında tələb edilməsə də, o, cinayət təqibinə başlamamaq haqqında qərarını əsaslandırılmışdı. Ərizəçi həmin əsasların yetərli olmadığını iddia etdi və qərara məhkəmə nəzarəti qaydasında yenidən baxılması üçün müraciət etdi. Yenidən baxılma prosesi təxirə salındı ki, qərarın əsasları barədə ərizəçi rəsmi qaydada müraciət edə bilsin və dövlət prokurorluğunun direktoru həmin müraciətə cavab verə bilsin.

Məhkəmə bildirdi ki, 2-ci maddə cinayət təqibinə başlamamaq barədə qərarın avmatik olaraq əsaslandırılmasını tələb etmir. Məhkəmənin qərarına görə, mü-lallarda, həmin əsasları qurbanın ailəsi tələb edərsə, bu, 2-ci maddənin tələblərinə uyğun ola bilər. Ərizəçi istifadə etməli olduğu hüquqi müdafiə vasitəsindən, yəni məhkəmə nəzarəti qaydasında icraatdan istifadə etmədi; müvafiq surətdə, 2-ci maddənin pozuntusu baş verməyib.

4. GÜC TƏTBİQİ VƏ 2-Cİ MADDƏNİN 2-Cİ BƏNDİNDƏN İSTİSNALAR

Həyatdan məhrum etmə ilə nəticələnən güc tətbiqinə yalnız ölüm cəzasının icrası zamanı (2-ci maddənin 1-ci bəndi), habelə 2-ci maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan istisna hallarda yol verilir.

4.1. Ölüm cəzasının icrası

2-ci maddənin 1-ci bəndi ölüm cəzasının tətbiqinə icazə verir, bu şərtlə ki, o, qanunla ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayəti törətməkdə şəxsin təqsirkar olması barədə məhkəmənin çıxardığı hökm əsasında tətbiq edilsin. 6 sayılı Protokolun demək olar ki, yekdilliklə ratifikasiya edilməsindən sonra 2-ci maddədəki bu istisna əhəmiyyət daşımır. Son dövrlərə aid olan işdə Məhkəmə aydın şəkildə bəyan etdi ki, Avropa Şurasına üzv olan heç bir dövlətdə dinc dövrdə ölüm cəzasının tətbiqinə daha yol verilə bilməz.

Öcalan Türkiyəyə qarşı işdə (2003) ərizəçi terror cinayətlərində təqsirli bilindikdən sonra ölüm cəzasına məhkum edilmişdi; o, PKK-nın rəhbəri idi. Əslində isə ərizəçinin hökmü sonradan ömürlük həbs cəzası ilə əvəz edildi və Türkiyə Hökuməti ölüm cəzasını ləğv etdi. Ərizəçi, digər

məsələlərlə yanaşı, iddia edirdi ki, ölüm cəzasının tətbiqi 2-ci və 3-cü (işgəncənin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qadağan olunması) maddələri pozur.

Məhkəmə məsələyə 3-cü maddə üzrə baxsa da, onun gəldiyi nəticələr hər iki maddə ilə əlaqədar idi. O, qeyd etdi ki, Konvensiya bu günkü mövcud şəraitin işigmdə şərh edilməli olan canlı (yəni daim inkişafda olan, təkmilləşdirilən - *red.* sənəddir və insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi sahəsində getdikcə artırılması tələb olunan standart tələb edir ki, demokratik cəmiyyətlərdəki əsas dəyərlərin pozuntularına daha ciddi qiymət verilsin. Məhkəmə müəyyən rəftarı və ya cəzanın qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan olub-olmadığını qiymətləndirərkən, Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin bu sahəyə aid cəza siyasətindəki inkişafın və hamılıqla qəbul edilmiş standartların təsirinə məruz qalmamış deyil.

Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, *Sörinq Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işi (1989) üzrə onun qərarından sonra ölüm cəzası barəsindəki hüquqi mövqə xeyli təkamülə məruz qalıb. O, qeyd etdi ki, bir dövlət istisna olmaqla, Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin hamısı ölüm cəzasını ləğv edib, onu hələ ləğv etməyə dövlətdə, yəni Rusiyada isə bu cəzaya moratorium qoyulub. O, bunu da qeyd etdi ki, 44 üzv dövlətin hamısı ölüm cəzasını ləğv edən 6 saylı Protokolu imzalayıb və onlardan 41-i artıq onu ratifikasiya edib. Daha sonra o, Avropa Şurasının belə bir siyasətini qeyd etdi ki, yeni dövlətlərin təşkilat qəbul edilməsi üçün şərt kimi orlar ölüm cəzasını ləğv etmək öhdəliyini üzərlərinə götürməlidirlər. Məhkəmə qeyd etdi ki, bu inkişafın nəticəsində Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin əhat etdikləri ərazilər ölüm cəzasından azad olan zonaya çevrilib. Bu cür ardıcıl inkişafın fonunda Məhkəmə qərara aldı ki, indi dinc dövrdə ölüm cəzasının nəinki qeyri-insani, həm də yolverilməz cəza növü hesab edildiyini söyləmək olar, bu cəza ya daha 2-ci maddə üzrə icazə verilə bilməz. Daha sonra, bu sahədə baş verən inkişafın işığında iddia etmək olar ki, dinc dövrdə ölüm cəzasına icazə verilməsi ilə bağlı 2-ci maddənin 1-ci bəndindəki ikinci cümlənin dəyişdirilməsinə dövlətlər öz praktikaları vasitəsilə razılıq veriblər.

Bu işin (söhbət Öcalanın işindən gedir - *red.*), habelə 6 saylı Protokolun 1-ı maddəsinin nəticəsi bu oldu ki, dinc dövrdə ölüm cəzasının təyin edilməsi və icrası ləğv olundu. Lakin ölüm cəzası «müharibə dövründə və ya qaçılmaz müharibə təhdidi zamanı» törədilmiş əməllər barəsində ləğv edilməyib; 6 saylı Protokolun 2-ci maddəsi belə hallarda ölüm cəzasına aydın surətdə icazə verir. Lakin həmin müddəada istifadə edilən ifadə Konvensiyanın 15-ci maddəsində istifadə edilmiş ifadəyə nisbətən dar çərçivəlidir; 15-ci maddə istisnanın tətbiqini daha dəqiqləşdirərək, «müharibə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı» öhdəliklərdən geri çəkilməyə icazə verir. Müvafiq surətdə, «fəvqəladə hallar» müharibə təhlükəsi doğurmursa, onların barəsində ölüm cəzası tətbiq edilə bilməz.

Dövlətdaxili hüquqa müvafiq olaraq müharibə dövründə ölüm cəzasına icazə verildiyi hallarda yalnız qanunla ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayət barəsində Məhkəmə hökmündən sonra şəxs ölüm cəzasına məhkum edilə bilər. «Qanunla nəzərdə tutulmuş» ifadəsi Konvensiyanın bu və ya buna oxşar ifadələrin işlədildiyi digər maddələri ilə (misal üçün *bax:* 5-ci maddəyə) eyni qaydada şərh edilməlidir. «Qanunla nəzərdə tutulmuş» ifadəsinin tələbinə qanunun uyğun olması üçün onun nəticələri öncədən görülebilməli olmalıdır, yəni o, dəqiq və çatımlı olmalıdır. Müvafiq surətdə, dövlət nümayəndələri arasında yayılan məxfi xidməti qeydlər (memorandumlar) öncədən görülebilmə tələbinə cavab verə bilməz.²⁴

Konvensiyanın 1-ci maddəsi ilə birgə götürülməklə, 2-ci maddə hər kəsin, o cümlədən qanunsuz və qeydiyyata alınmayan mühacirlərin, sığınacaq istəyənlərin, qaçqınların, mühacir məhbusların,

²⁴ *Bax: Amyur Fransaya qarşı* (1996); bu iş deportasiyaya icazə verən qanunların nəticələrinin azadlıq və ləyaqətsizlik kontekstində öncədən görülebilməsinə aiddir. Əcnəbilərlə bağlı nazirlərin və polis rəisinin verdiyi təlimatlardan ibarət olan, əcnəbilərin sərhəddi keçib ölkəyə daxil olmalarına icazə 'oyun dərc edilməmiş sirkulyar (əmr, məktub - *red.*) barəsində Məhkəmə qərara aldı ki, o, çatımlı iddianı görə «qonaqoxtəmə keyfiyyətə malik qanun» deyil.

ölkədən çıxarıma məqsədilə həbs edilən və ölkədən çıxarıma məsələsinin həllini gözləyərkən həbsdə saxlanılan şəxslərin yaşamaq hüququnu bərabər qaydada təmin edir. Ölkədən çıxarılan şəxs təyinat ölkəsinə göndərildiyi halda ölüm təhlükəsi ilə üzləşərsə, 2-ci maddə üzrə məsələlər meydana çıxıb bilər. Ola bilsin ki, əcnəbiləri ölüm cəzası ilə üzləşmə təhlükəsinin gözlədiyi ölkəyə onların göndərilməsi 2-ci maddəni poza bilər. Dövlət orqanları tərəfindən, yaxud hətta dövlət nümayəndəsi olmayanlar tərəfindən təqiblə üzləşən hər kəs 2-ci maddə əsasında müdafiə edilməlidir. Bu məsələ keçmişdə baş vermiş fakta yox, gələcəkdə baş verə bilən hadisəyə aid olduğuna görə, sübut etmə standartını «real təhlükə» və ya «təhlükəni gözləmək üçün mühüm səbəblər» təşkil etməlidir.

4.2. Digər istisnalar

İstisnalar 2-ci maddənin 2-ci bəndində tam şəkildə ifadə edilib. Onlar aşağıdakılardır:

- a) istənilən şəxsin hüquqa zidd zorakılıqdan qorunması üçün;
- b) qanuni həbsi həyata keçirmək və ya qanuni əsaslarla həbsdə olan şəxsin qaçmasının qarşısını almaq üçün;
- c) qanuna müvafiq olaraq iğtişaş və ya qiyamın yatırılması üçün.

2-ci maddənin 2 (a) bəndi həm özünümüdafiəni, həm də başqalarının müdafiəsini əhatə edir. 2-ci maddənin 2 (b) bəndində «qanuni həbs» və «qanuni əsaslarla həbsdə olan» ifadələri işlədilir. Bu ifadələr Konvensiyanın şəxsi azadlığa və toxunulmazlığa aid olan 5-ci maddəsinə uyğun surətdə şərh edilməlidir. Yalnız: «qanuni» həbsi həyata keçirmək üçün (və ya «qanuni» əsaslarla həbsdə olan şəxsin qaçmasının qarşısını almaq üçün - *red.*) adam öldürməyə haqq qazandırılı bilər. Hətta bu halda da, həbsi həyata keçirmək və ya qaçışın qarşısını almaq üçün istifadə olunan vasitələr tam zəruri və mütənasib olmalıdır. 5-ci maddəyə uyğun olmayan həbslər 2-ci maddə üzrə həbs məqsədilə hər hansı zor tətbiqini avtomatik olaraq qanunsuz edir, bu şərtlə ki, digər istisnalar (məsələn, özünümüdafiə tətbiq edilməsin).

Məhkəmə qərara aldı ki, 2-ci maddənin 2-ci bəndində tam şəkildə ifadə edilmiş istisnalar qəsdən adam öldürməyə şamil olunsada da təkə onunla məhdudlaşmır. Buna görə də, 2-ci maddənin 2-ci bəndi şəxsi qəsdən öldürməyə icazə verilən halları müəyyən etməkdən daha çox, öldürmək niyyəti olmadan güc tətbiqinə icazə verilən və həyatdan məhrum etmə ilə nəticələnə bilən vəziyyətləri təsvir edir.²⁵ Məhkəməyə təqdim edilən və 2-ci maddənin pozulduğu iddia edilən bir çox işlərdə terrorizmə qarşı mübarizə kontekstində güc tətbiq edilib. Hətta bu cür mübarizə hallarında da Məhkəmə bildirdi ki:

«Anti-terror əməliyyatları dövlət orqanları tərəfindən planlaşdırılmalı və nəzarət olunmalıdır ki, ölümlə nəticələnən güc tətbiqinə əl atmaq ehtimalı mümkün qədər minimuma endirilsin». **Gül Türkiyəyə qarşı**, 2000, 84-cü bənd (**bax**: 7.4.1-ci bənd).

4.2.1. Potensial olaraq ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiqindən istifadə

Müstəsna hallarda 2-ci maddənin 2-ci bəndi faktiki olaraq ölümlə nəticələnməyən, lakin potensial olaraq ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiqini²⁶ də əhatə edir. Digər amillərlə yanaşı, istifadə olunan gücün dərəcəsi və növü, habelə güc tətbiqinin arxasında dayanan və ölümcül xəsarət yetirməkdən ibarət olan aydın niyyət və ya məqsəd ölümlə nəticələnməyən xəsarəti yetirmiş dövlət nümayəndəsinin hərəkətlərinə qiymət verilirəkən əhəmiyyətli ola bilər və bu,

²⁵ *Makkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* (1995) və *Makseyn Birləşmiş Krallığa qarşı* (2002).

²⁶ *İlhan Türkiyəyə qarşı*, 2000.

2-ci maddənin predmetinə və məqsədinə uyğun olmayan güc tətbiqi hesab edilməlidir. İnsanların polis və ya əsgərlər tərəfindən pis rəftara məruz qaldığı işlərin çoxun-da şikayətlərə Konvensiyanın 3-cü maddəsi (işgəncənin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qadağan olunması) üzrə baxılır.

4.2.2. «Mütləq zərurət» olduqda güc tətbiqi

(a)-(c) alt bəndlərində əks olunmuş məqsədlərdən birinə nail olmaq üçün mütləq zərurət dəcərsindən artıq güc tətbiq edilməlidir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi. bu. 8-11-ci maddələrin 2-ci bəndləri üzrə işlərdə tətbiq edilən «demokratik cəmiyyətdə zərurət» şərtinə nisbətən daha ciddi və məcburi olan zərurət şərtini tələb edir. Xüsusən. tətbiq edilən güc həmin məqsədlərə (söhbət (a)-(c) alt də əks olunmuş məqsədlərdən gedir - *red.*) ciddi surətdə mütənasib olmalıdır. Məhkəmə dəfələrlə bildirib ki, 2-ci maddədəki hüquq əsas hüquq olduğuna görə o, həyatdan məhrum etmə hallarını çox diqqətlə araşdıracaq. Xüsusən bu ölümlə nəticələnmiş güc tətbiqinin qəsd niyyəti ilə həyata keçirildiyi hallara aiddir.

Makkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1995) Məhkəmə qeyd etdi ki. dövlət orqanları mühüm bir dilemma ilə üzləşiblər. Onlardan tələb olunurdu ki, bir tərəfdən, Cəbəlüttariqdəki insanların, o cümlədən öz hərbi qulluqçularının həyatını qorumaq öhdəliyinə riayət etsinlər, digər tərəfdən isə, orada insanların həyatını təhdid etməkdə şübhəli bilinənlərə qarşı minimum gücdən istifadə etsinlər. Müvafiq surətdə, Məhkəmənin diqqət yetirməli olduğu məsələlərdən biri bundan ibarət idi ki, bu işin konkret hallarında əsgərlərin hərəkətləri qarşıda gözlənilən təhlükəyə ciddi surətdə mütənasib idimi?

Məhkəmə əsgərlərə çatdırılan kəşfiyyat məlumatlarını araşdırdı və bunu da araşdırdı ki, əsgərlər aldığı informasiyanın işığında şübhəli şəxslərin ağır insan itkiləri ilə nəticələnmə bilən bombanı partlatmalarının qarşısını almaq üçün onlara atəş açmağın zəruri olduğuna vicdanlı şəkildə inanırdılar. O, bu nəticəyə gəldi ki. bu işdə əsgərlərin etdiyi hərəkətlər günahsız insanların həyatını qorumaq üçün əsgərlər tərəfindən «mütləq zərurət» kimi qəbul edilirdi. Bu məsələdə 2-ci maddənin pozuntusu baş verməmişdi.

Gülec Türkiyəyə qarşı işdə (1998) ərizəçinin oğlu Türkiyənin cənub-şərqindəki kənddə nümayişdə iştirak edən zaman öldürülmüşdü. Təhlükəsizlik qüvvələrinin nümayəndələri zirehli hərbi maşından atəş açmışdılar.

Məhkəmə qeyd etdi ki, nümayiş dinc xarakterli deyildi. Hökumət yalnız havaya xəbərdarlıq atəşləri açıldığını və qurbana yəqin ki, PKK üzvləri tərəfindən atıldığını iddia etsə də, məhkəmə sübutları göstərdi ki, qurbana dəyən güllələr zirehli maşının turelindən (turel - hərbi maşının yuxarı hissəsində fırlanan mexanizmdir - *red.*) yuxarıdan aşağıya doğru trayektoriya ilə atılıb. Məhkəmə qərara aldı ki, bu işdə güc tətbiqinə haqq qazandırmaq mümkün olsa da, məqsəd-lə ona çatmaq yolundakı vasitələr arasında tarazlığı gözləmək lazım idi. Məhkəmə qeyd etdi ki, jandarm olduqca güclü silahdan istifadə ediblər; onlar dəyənəklərlə, gözyaşardıcı qazla, qoruyucu qalxanlarla, su səpələyən silahla, yaxud rezin güllələrlə təchiz olunmayıblar. Daha sonra, dövlət hər hansı nümayişçidə silah olmasına dair heç bir sübut təqdim etməmişdi. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, güc tətbiqi üçün «mütləq zərurət» yox idi.

Androniku və Konstantinu Kiprə qarşı işdə (1997) polis bir şəxslə bir gün davam edən danışıqlar aparmışdı ki, o, qoşalülə silahın hədəfi altında saxladığı, onunla birgə yaşayan qadını onlara versin. Qadın güclü qorxu içində idi, kişinin onu öldürəcəyi barədə qadının qışqırtısını eşitmək mümkün idi; polisin mənzilə soxulacağı halda kişi qadına atəş açacağı ilə hədələyirdi.

Kömək üçün xüsusi təyinatlı qüvvələr cəlb olundu və müəyyən vaxtdan sonra onlar qadını xilas etməyə cəhd göstərdilər. Xüsusi təyinatlı qüvvələr əməliyyatı həyata keçirərkən görünürü ki, kişi qadını sipər kimi qarşısında saxlayıb və sübutlar göstərirdi ki, o, xüsusi bölmənin qulluqçusuna atəş açıb; bundan sonra qısa silahlə toqquşma baş vermişdi ki, həmin müddətdə polis 29 atəş açmış və həm kişini, həm də qadını öldürmüşdü.

Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, xüsusi bölmənin qulluqçuları qadının həyatını xilas etməyə cəhd göstərərkən atəş açmaq hüququna və qadının və özlərinin həyatlarına qarşı təhlükəni aradan qaldırmaq üçün vicdanlı və ağılabatan surətdə zəruri hesab etdikləri bütün tədbirləri görmək hüququna malik idilər. Güc tətbiqi «mütləq zərurət» hesab edilən dərəcəni aşmamışdı.

Gül Türkiyəyə qarşı işdə (2000) polis əməkdaşları ərizəçinin mənzilinin qapısını döymüşdülər; həmin mənzildə ərizəçi, iki oğlu və onların ailələri yaşayırdılar. Polis iddia edirdi ki, onda olan kəşfiyyat məlumatlarına görə, mənzildə bir neçə PKK yaraqlısı var. Ərizəçinin oğlu Mehmet Gül qapını açdığı müddətdə üç polis əməkdaşı atəş açaraq ona 50-dən artıq güllə yağışı yağdırdılar. Sonradan o, aldığı yaralardan öldü. Mənzildə heç bir PKK üzvü tapılmadı.

Məhkəmə qərara aldı ki, mənzildə olan şəxslərin onların həyatları üçün təhlükə olmasına polis əməkdaşlarının inanması ağılabatan olsa da, qarıya tərəf bu qədər çox atəş açılmasına haqq qazandırılı bilməz. Bundan başqa, günahsız mülki şəxslərin, o cümlədən qadın və uşaqların məskunlaşdığı yaşayış blokunda gözə görünməyən hədəfə avtomat silahlardan atəş açılması olduqca qeyri-mütənasib addım idi.

Uğur Türkiyəyə qarşı işdə (1999) təhlükəsizlik qüvvələri dağ-mədən şirkətinə məxsus olan sahədə hərbi əməliyyat həyata keçirmişdilər. Gecə gözətçisi qismində mədəndə işləyən ərizəçinin oğlu növbədən gəlməyə hazırlaşarkən təxminən səhər saat 6.30-da öldürülmüşdü. Dövlət iddia etdi ki, qurban xəbərdarlıq atəşi ilə öldürülüb.

Məhkəmə qeyd etdi ki, şübhəli şəxslərə güllənin dəyməməsini təmin etmək üçün xəbərdarlıq atəşləri demək olar ki, şaquli vəziyyətdə olan silahdan havaya açılır. Həqiqi xəbərdarlıq atəşinin qurbanın boğazına dəyməsinə təsəvvür etmək çətindir. Məhkəmənin hesab etdiyinə görə, hətta təsəvvür edilsə ki, qurban xəbərdarlıq atəşi ilə öldürülüb, həmin atəş səhlənkarcasına pis həyata keçirilib. O, bu nəticəyə gəldi ki, qurbana qarşı güc tətbiqi nə mütənasib tədbir idi, nə də, müvafiq surətdə, hər hansı şəxsi qanunsuz zorakılıqdan müdafiə etmək və ya qurban həbs etmək üçün buna mütləq zərurət vardı.

4.2.3. Ölümə nəticələnən dövlət əməliyyatlarına nəzarət və onların təşkili

2-ci maddənin 2-ci bəndi üzrə dövlət nümayəndələri tərəfindən güc tətbiqinə o haqq qazandırılı bilər ki, o, həmin məqamda etibarlı olan tutarlı əsasların mövcudluğuna dair vicdanlı inama əsaslanm, lakin sonradan həmin əsasların yanlış olduğu məlum olsun.⁹² Başqa cür qərar vermək dövlətin üzərinə, habelə vəzifəlilərinin icrası zamanı onun hüquq-mühafizə işçilərinin üzərinə, ola bilsin ki, onların və başqalarının həyatlarına təhlükə yaradacaq dərəcədə, qeyri-real yük qoymağa bərabər olardı.⁹³ Müvafiq surətdə, Məhkəmə təkə güc tətbiqini həyata keçirən dövlət nümayəndələrinin hərəkətlərini yox, belə tədbirlərin planlaşdırılması və onlara nəzarət də daxil olmaqla, işin bütün hallarını nəzərdən keçirir.⁹⁴ Bunda məqsəd onu qiymətləndirməkdən ibarətdir ki, hər hansı konkret şəraitdə tədbirlərin planlaşdırılması və onlara nəzarət nümayiş etdirir ki, dövlət orqanları həyata qarşı təhlükələrin minimuma endirilməsini təmin etmək üçün məsələyə lazımı diqqətlə yanaşsınlar və tədbiri seçən zaman səhlənkərliyə yol verməyiblər.⁹⁵

Makkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1995) Məhkəmə bildirdi ki, üç terrorçunun Cəbəlüttariqə daxil olmasını dayandırmamaq haqqında qərar, ordunun kəşfiyyat məlumatlarının yanlış olması ehtimalı barədə düşünməmək və ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiqinə, yəni əsgərlərin atəş açmağa avtomatik olaraq əl atmaq - bütün bunlar belə nəticə çıxarmağa səbəb olur ki, bu işdə 2-ci maddənin 2(a) bəndinin mənası baxımından insanları qanunsuz zorakılıqdan müdafiə etmək üçün güc tətbiqinə mütləq zərurət yox idi.

Məhkəmə qeyd etdi ki, bu işdəki maşını ötəri yoxlamış əsgər partlayıcı maddələr və ya radorabitə vasitələri üzrə mütəxəssis deyildi (bomba, ehtimal edildi-görə, ötürücü radio antenasından istifadə etməklə işə salınmalı idi) və maşında bomba olması barədə onun ehtimalı buna əsaslanırdı ki, maşının antenası deyildi. Atəş açan əsgərlərə təlimat verilmişdi ki, müvafiq məlumatı adıqları halda, öldürmək məqsədilə hədəfə birbaşa atəş açsınlar. Məhkəmə qeyd etdi ki, bu təleyüklü məsələdə refleksiv hərəkət edilərkən, hətta terrorizm kontekstində olsa belə, odlu silahdan istifadə edilməsində silahlı hərbiçilərdən gözlənilən haddə aşılmışdı.

Androniku və Konstantinu Kiprə qarşı işdə (1997) Məhkəmə xüsusi təyinatlı qüvvələrin hərəkətlərinin planlaşdırılmasına və onlara nəzarətə daha müsbət yanaşdı.

Məhkəmə dövlət orqanlarının cütlüyün həyatı üçün təhlükənin minimuma endirilməsini təmin etmək məsələsinə diqqətlə yanaşmış və görüləcək tədbiri seçərkən səhlənkarlığa yol verib-vermədiyini qiymətləndirmək üçün işin bütün hallarını, o cümlədən xüsusi təyinatlı qüvvələrdən istifadə haqqında qərar nəzərdən keçirdi. Məhkəmə qeyd etdi ki, dövlət orqanları qatı cinayətkarlarla üzləşmədiklərini yaxşı bilirdilər və bunu gərgin danışıqların aparılması və mümkün olan son dəqiqəyə qədər məsələni danışıqlar yolu ilə həll etmək qərarı da təsdiq edirdi. Bu davamlı səylər xüsusi təyinatlı qüvvələrdən yalnız son vasitə kimi istifadə etmək məsələsinə çox diqqətlə yanaşıldığını nümayiş etdirirdi. Sözügedən kişinin zorakılığa meyilli şəxs kimi tanınması (o, həmin qadını döyürdü), danışıqların uğursuzluqla bitməsi, qadının qışqıraraq həyatının təhlükədə olduğunu söyləməsi və kişinin silahlı olması faktlarının kontekstində dövlət orqanları haqlı olaraq düşünə bilirdilər ki, gecə yarısı yaxınlaşdığına görə qadını azad etmək və ki-şini tərksilah edərək həbs etmək üçün mənzilə daxil olmağa ehtiyac var. Xüsusi təyinatlı qüvvələrə odlu silahdan istifadə barədə məlumat verilmişdi, yəni bildirilmişdi ki, yalnız təhlükəyə mütənasib olan gücdən istifadə etsinlər və yalnız qa dmm və ya özlərinin həyatları təhlükə altında olduğu halda güc tətbiq etsinlər. Bu məsələdə 2-ci maddənin pozuntusu baş verməmişdi.

Dövlət nümayəndələrinin açıdıqları atəş səhvən mülki şəxsləri öldürdüyü halda da dövlətin məsuliyyəti yaranır.²⁷ Bu məsuliyyət həm də o hallarda yaran bilər ki, dövlət nümayəndələri:

*«düşmən qrupuna qarşı təhlükəsizlik əməliyyatının üsul və metodlarını seçərkə mülki şəxslərin təsadüfən həyatdan məhrum edilməsinin qarşısını almaq və istənilən halda bunu minimuma endirmək üçün mümkün olan bütün ehtiyat tədbirlərini görmə sinlər».*²⁸

²⁷ *Ergi Türkiyəyə qarşı*, 1998.

²⁸ *Bax: Ergi Türkiyəyə qarşı*, 1998, 79-cu bənd (bax: 7.4.1.3-cü bənd).

Ergi Türkiyəyə qarşı işdə (1998) təhlükəsizlik qüvvələri PKK üzvlərini tut-maq üçün Türkiyənin cənub-şərqindəki kənddə pusqu qurmuşdular. Onlar bir saatdan artıq atəş açdılar; həmin müddətdə ərizəçinin bacısı və bacısının qızı qətlə yetirildilər. Məhkəmə hesab etdi ki, kənd sakinləri təhlükəsizlik qüvvələri ilə PKK terrorçuları arasındakı qarşılıqlı atəşin altında qalmaq kimi ciddi təhlükəyə məruz qahblar. O, bildirdi ki, hətta təhlükəsizlik qüvvələri mülki əhali barəsində lazımi ehtiyatla hərəkət etsəydilər belə, cavab atəşi açarkən PKK-nın məsələyə eyni dərəcədə ehtiyatla yanaşacağına təminat vermək olmazdı. Kənd sakinlərini münəqişə zamanı gülləyə tuş gəlməkdən qorumaq üçün hər hansı addımın atıldığını və ya ehtiyat tədbirinin görüldüyünü göstərən heç bir sübut yox idi. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, pusqu əməliyyatı zəruri ehtiyatla və zəruri nəzarətlə həyata keçirilməyib və buna görə də, 2-ci maddə pozulub.

4.2.4. Hədəfi məhv etmək barədə təlimat almış əsgərlər tərəfindən adam öldürmə hallarına görə məsuliyyət

Öldürmək məqsədilə hədəfə atəş açmaq siyasəti, başqa sözlə, vəziyyətdən asılı olmayaraq müəyyən insanları öldürməyə yönələn siyasət əsassız olduğuna görə 2-ci maddəni pozmuş olacaq; belə siyasət istər mövcud vəziyyətdə güc tətbiqinin zəruriliyini, istərsə də konkret zorakılıq təhlükəsinə və ya zor tətbiqinə mütənəsb cavabın nədən ibarət olduğunu qiymətləndirmək üçün heç bir imkan yaratmır. Bununla belə, hədəfi məhv etmək barədə təlimat almış əsgərlərin atəş açması avtomatik olaraq 2-ci maddənin pozulmasına gətirib çıxarmır. Bu zaman işin halları dərindən yoxlanılmalıdır. Məsələn, 2-ci maddənin pozulduğu iddia edilən Türkiyəyə qarşı qaldırılan çoxlu sayda işlərin hər birində Məhkəmə döv-lət nümayəndələrinin həddən artıq güc tətbiq edib-etməməsi barədə qərar verməzdən əvvəl işin konkret hallarını araşdırdı. Lakin *Makkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə (1995) Məhkəmə belə bir fakta tənqidi yanaşdı ki, əsgərlərin qarşılaşdıqları xüsusi vəziyyətlərdə buna zərurət yarana biləcəyinə bax-mayaraq hədəflərini öldürməkdən daha çox yaralamaq üçün odlu silahdan istifa-də etmək məsələsini qiymətləndirmək barədə əsgərlərə təlim keçilməmişdi və ya onlar bu barədə təlimatlandırılmamışdılar. O, bu məsələ barədə belə nəticəyə gəldi ki, həyati əhəmiyyətli bu aspektə əsgərlərin refleksiv reaksiyası, hətta şübhəli şəxslər təhlükəli terrorçu olsalar belə, odlu silahdan istifadə məsələsində demokratik cəmiyyətdə hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarından gözlənilən zəruri ehtiyatlıq dərəcəsindən məhrum idi.

Makkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1995) Məhkəmə terrorizmdə şübhəli bilinən şəxsləri qəsdən öldürmək planının olması barədə iddianı nəzərdən keçirdi. Bu işdə əsgərlər terrorizmdə şübhəli bilinən şəxslərə atəş aç-mış və onları öldürmüşdülər. Əsgərlər etiraf etdilər ki, öldürmək məqsədilə birbaşa hədəfə atəş açıblar.

Hər halda, Məhkəmə razılaşdı ki, əsgərlər aldıqları informasiyanın işığında vicdanlı surətdə inanırdılar ki, şübhəli şəxslərin bombanı partlatmalannın və bunun nəticəsində insan itkilərinin qarşısını almaq üçün onlara atəş açmaq zəruridir. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, istər yüksək səviyyəli, istərsə də orta səviyyəli rəhbərliyin, yaxud da əsgərlərin özlərinin qəsdən adam öldürmə niyyətində olduqlarına dair heç bir sübut yoxdur. SAS-dan (xüsusi təyinatlı qüvvələrdən (desantlardan) istifadə edilməsi faktı qətlərin qəsdən törədilməsinin sübutu demək deyil. Məhkəmə qeyd etdi ki, SAS xüsusi olaraq terrorizmlə mübarizə üçün təlim j keçib və onların bacarıqlarından dövlət orqanlarının yararlanması təbii idi.

Androniku və Konstantinu Kiprə qarşı işdə (1997) Məhkəmə qərara aldı ki, xüsusi təyinatlı qüvvələrin qulluqçuları onlara atəş açılacağı halda hədəfi məhv etmək üçün birbaşa hədəfə atəş açmaq barədə təlimat alsalar da, onlara təlimat verilmişdi ki, yalnız qadının və ya özlərinin həyatları təhlükə altında olduğu halda təhlükəyə mütənasib olan güc tətbiq etsinlər. Bu məsələdə 2-ci maddənin pozuntusu baş verməmişdi.

Məhkəmə konkret işə aid olan bütün faktları araşdırır. O, məsələn, hadisələri təhlil etmək üçün illər boyu toplanmış statistik informasiyanı və seçmə sübutların təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən qeyri-mütənasib güc tətbiqi praktikasını aşkara çıxarıb-çıxarmadığını müəyyən etmək məqsədilə onları araşdırmağa ehtiyac olduğuna əmin deyil.²⁹

5. MÜXTƏLİF

5.1. Daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənməsi

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə edilən bütün şikayətlərdə (eləcə də beynəlxalq ümumi hüququn əsas prinsipi qismində) ərizəçi Məhkəməyə ərizə təqdim etməzdən əvvəl bütün daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməlidir. Lakin bu, o demək deyil ki, faydasız və ya həddən artıq uzunmüddətli mexanizmlər tükəndirilməlidir; söhbət yalnız məsələnin həlli üçün perspektiv yaradan adekvat və səmərəli mexanizmlərdən gedir. Məhkəmə bəyan edib ki, daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirmək vəzifəsi:

*«iddia edilən pozuntulura görə əvəzin ödənilməsinə nail olunması üçün öncə ərizəçilərin üzərinə dövlətdaxili hüquq sistemində adətən çatımlı və yetərli olan vasitələrdən istifadə etmək öhdəliyini qoyur. Həmin vasitələrin mövcudluğu istər nəzəri, istərsə də praktiki cəhətdən kifayət qədər aydın olmalıdır, bunlar olmasa, həmin vasitələr zəruri dərəcədə çatımlı və səmərəli ola bilməzlər».*³⁰

Müvafiq surətdə, aşağıdakı hallarda daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirmək barədə heç bir vəzifə mövcud ola bilməz:

- təhlükəsizlik qüvvələrindən olan şəxsin şübhəli bilindiği ölüm hadisələrinin istintaqma dövlət tərəfindən maneə yaradılması barədə məlumatlar olduqda;
- qətlə iştirak etməkdə şübhəli bilinən təhlükəsizlik qüvvələri üzvlərinin cəzasızlığı barədə məlumatlar olduqda;
- müəyyən kateqoriyaya aid insanlar qanunsuz qətlərə görə məhkəməyə cəlb olunmaqdan azad olduqda.

²⁹ *Makkerr Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2001.

³⁰ *Bax: Salman Türkiyəyə qarşı*, 2000, 86-cı bənd (bax: 7.5.1-ci bəndə).